

«Η Συμβολή του Ελληνικού Στόλου στον Α Βαλκανικό Πόλεμο»

Δοκίμιο

Από τον

Υποπλοίαρχο Κ. Τσαπράζη Π.Ν.

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2012

I. Εισαγωγή

A. Σκοπός της Εργασίας

Είναι αναμφισβήτητο ιστορικό αξίωμα ότι τα έθνη που δεν έχουν ιστορική μνήμη πεθαίνουν. Αυτό σημαίνει ότι εάν θέλουμε η Ελλάδα να ζήσει και ακόμα περισσότερο να μεγαλουργήσει τότε έχουμε υποχρέωση να μην ξεχνάμε την ιστορία της αλλά να οδηγούμεθα από αυτήν και να γαλουχούμε την νέα γενιά με τα παραδείγματα των προγόνων μας και ιδιαίτερα του τελευταίου αιώνα που βρίθει από αγώνες, θυσίες αλλά και σφάλματα. Η παρούσα εργασία καταπιάνεται με τον Ά Βαλκανικό πόλεμο και ειδικεύεται στην παρουσίαση και ανάλυση των πλεονεκτημάτων και ωφελειών που προέκυψαν για την Ελλάδα τόσο σε στρατηγικό επίπεδο όσο και σε τακτικό από την αδιαμφισβήτητη ναυτική κυριαρχία στο Αιγαίο του Ελληνικού Στόλου κατά τον εν λόγω πόλεμο. Η Ελληνική κυριαρχία στο Αιγαίο κατά τον Ά Βαλκανικό πόλεμο πράγματι προσέδωσε στην Ελλάδα πλεονεκτήματα τα οποία όμως χρήζουν αναλύσεως προκειμένου να τεθούν στις σωστές τους διαστάσεις και να γίνουν πλήρως κατανοητά από τον απλό αναγνώστη. Στην προσπάθεια αυτή προκύπτουν εμπόδια ένεκα των σχετικά περιορισμένων πηγών, αφού μια προσεκτική μελέτη θα διαπιστώσει ότι δεν έχει γίνει επίσημη καταγραφή της Ναυτικής Ιστορίας για την περίοδο εκείνη ενώ πληθώρα ιστορικών προσωπικοτήτων που δραστηριοποιήθηκαν κατά την περίοδο εκείνη δεν μας άφησαν κάποιο γραπτό κείμενο. Ακόμη, τα πολιτικά πάθη που εντάθηκαν κατά την αμέσως επόμενη χρονική περίοδο και κατέληξαν στον γνωστό επάρατο Εθνικό Διχασμό αλλοίωσαν και τις ιστορικές αφηγήσεις με σκοπό η παρουσιαζόμενη ως ιστορική αφήγηση να εξυπηρετεί πολιτικές σκοπιμότητες. Παράδειγμα των ελλείψεων της περιόδου εκείνης από πλευράς ιστορικής έρευνας αποτελεί και η εξαφάνιση του επισήμου Ημερολογίου του «ΑΒΕΡΩΦ» κατά τους Βαλκανικούς πολέμους [1]. Σε κάθε περίπτωση με την εργασία αυτή θα δοθεί η ευκαιρία στους αναγνώστες να γνωρίσουν το ιστορικό πλαίσιο αλλά και τα αποτελέσματα της δράσεως του Ελληνικού στόλου κατά τον Ά Βαλκανικό πόλεμο που κινδυνεύουν να αγνοηθούν στο πέρασμα του χρόνου και στη λήθη του παρελθόντος κάτω από το άγχος της καθημερινότητας αλλά και της επιδερμικής επαφής με την ιστορία που έχει το πλείστον της Ελληνικής κοινωνίας.

B. Ιστορικό Πλαίσιο - Επισκόπηση Διπλωματικού Παρασκηνίου [2]

Για τους διπλωμάτες, πολιτικούς αλλά ακόμα και τους διανοούμενους των αρχών του 20^{ου} αιώνα ήταν πρόδηλο ότι η παρακμάζουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία, αποκαλούμενη και ως «Ο Μεγάλος ασθενής» στον Ευρωπαϊκό διπλωματικό κόσμο, θα οδηγείτο σε διαμελισμό. Για την Ελληνική εξωτερική πολιτική αλλά και για τον ίδιο τον Βενιζέλο, τον οποίο οι εκλογές του 1911 είχαν οδηγήσει στην Πρωθυπουργία της Ελλάδας, ήταν απαραίτητο η Ελλάδα σε ενδεχόμενη σύρραξη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία να μη βρεθεί μόνη ως είχε συμβεί το 1897 αλλά με ισχυρούς, κατά το δυνατόν, συμμάχους. Την ίδια περίοδο κυοφορούνταν στα Βαλκάνια αμυντικές συμφωνίες μέσω διμερών επαφών των Χριστιανικών κρατών Σερβίας, Βουλγαρίας και Μαυροβουνίου που χαρακτηρίζονταν από απόλυτη μυστικότητα. Προκειμένου ο Βενιζέλος να εντάξει την Ελλάδα σε αυτές τις συμφωνίες-συμμαχίες είχε ανάγκη να προσφέρει ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα και βεβαίως να φανεί αρκετά διαλλακτικός ή και αόριστος ως προς τις μελλοντικές απαιτήσεις του, έπειτα από τη νίκη. Από το Σεπτέμβριο του 1911 έως και το Σεπτέμβριο του 1912 η διπλωματία των Χριστιανικών Βαλκανικών κρατών επιδόθηκε σε ένα μαραθώνιο διαβουλεύσεων που κατέληξε σε μια σειρά από διμερείς συνθήκες και στρατιωτικές συμβάσεις. Το όλο αυτό πλέγμα συμφωνιών ονομάστηκε Βαλκανικός Συνασπισμός. Η Ελλάδα ολοκλήρωσε τις συμφωνίες την 22α Σεπτεμβρίου 1912. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1912 οι τέσσερις Χριστιανικές Βαλκανικές χώρες δηλαδή η Ελλάδα, η Βουλγαρία, η Σερβία και το Μαυροβούνιο επέδωσαν τελεσίγραφο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δια του οποίου ζητούσαν την διασφάλιση της αυτονομίας των μειονοτήτων που ζούσαν στα εδάφη της. Την 5η Οκτωβρίου, κηρύχτηκε επίσημα και ο πόλεμος της Ελλάδας κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο Ά Βαλκανικός πόλεμος έληξε την 17η Μαΐου 1913 με την συνθήκη του Λονδίνου η οποία όμως άφηνε τόσα ζητήματα εκκρεμή που ουσιαστικά προετοίμαζε το έδαφος για τον Β΄ Βαλκανικό πόλεμο που ξέσπασε αμέσως μετά.

1. Επισκόπηση Ελληνικής Στρατιωτικής Δράσεως [3]

Ο Ελληνικός Στρατός χωρίστηκε σε δύο δυνάμεις, η κύρια υπό τον Διάδοχο Κωνσταντίνο που θα αναλάμβανε το βασικό έργο των επιχειρήσεων

σε Θεσσαλία και Μακεδονία και η δευτερεύουσα υπό τον Στρατηγό Κ. Σαπουτζάκη που θα αναλάμβανε δευτερεύοντα ρόλο στην Ήπειρο μέχρι να ολοκληρωθούν επιτυχώς οι επιχειρήσεις του κύριου σώματος. Την 6η Οκτωβρίου ο Ελληνικός Στρατός εισήλθε στην Ελασσόνα. Την 9η Οκτωβρίου ξεκίνησε η μάχη του Σαρανταπόρου που έληξε την 10η Οκτωβρίου με νίκη των Ελληνικών όπλων και την 11η Οκτωβρίου ο Ελληνικός Στρατός εισήλθε στην Κοζάνη. Τη 19η Οκτωβρίου οι Οθωμανοί αντέταξαν άμυνα παρά τη λίμνη των Γιαννιτσών που οδήγησε στην ομώνυμη μάχη την οποία κέρδισε ο Ελληνικός Στρατός. Κατόπιν και της νέας αποτυχίας ο Οθωμανός Αρχιστράτηγος Χασάν Ταξίν Πασσάς παρέδιδε άνευ όρων την πόλη της Θεσσαλονίκης και τις δυνάμεις που διοικούσε στον Ελληνικό στρατό την 27η Οκτωβρίου 1912. Την επόμενη ημέρα, 28η Οκτωβρίου 1912, κατέφθασαν έξω από τη Θεσσαλονίκη από βορρά και Βουλγαρικές δυνάμεις που σκοπό είχαν την κατάληψη της πόλεως πριν τον Ελληνικό Στρατό. Η Χαλκιδική απελευθερώθηκε από μονάδες του Ελληνικού Στρατού και έως την 11 Νοεμβρίου είχε διαμορφωθεί η Ελληνική ζώνη από τη λίμνη Δοϊράνη έως τον ποταμό Στρυμόνα. Στη Δυτική Μακεδονία οι Ελληνικές δυνάμεις φτάσανε έπειτα από κάποιες ατυχίες μέχρι την πόλη του Μοναστηρίου στην οποία όμως είχαν προλάβει να εισέλθουν οι Σέρβοι. Στο μέτωπο της Ηπείρου, μολονότι οι Ελληνικές δυνάμεις ήταν περιορισμένες, κατόρθωσαν την 12η Οκτωβρίου να απελευθερώσουν την Φιλιππιάδα και την 21η Οκτωβρίου την Πρέβεζα. Στη συνέχεια διεξήχθη η αμφίροπη μάχη στα Πέντε Πηγάδια από τις 26 έως τις 30 Οκτωβρίου και μετά επήλθε τελμάτωση του μετώπου. Οι Οθωμανικές δυνάμεις κρατούσαν σταθερά τις οχυρωμένες θέσεις τους στον ορεινό όγκο Μπιζάνι προασπιζόμενοι τα Ιωάννινα ενώ οι Ελληνικές δυνάμεις τους πολιορκούσαν χωρίς να μπορούν να διασπάσουν την άμυνα τους. Την 21η Φεβρουαρίου 1913 και αφού εκδηλώθηκε σφοδρή Ελληνική επίθεση με νέες δυνάμεις που είχαν μεταφερθεί από τη Μακεδονία έληξε η πολιορκία με την άνευ όρων συνθηκολόγηση του Οθωμανού Αρχιστρατήγου Εσσάτ Πασσά ο οποίος παρέδωσε τις δυνάμεις του και την πόλη των Ιωαννίνων στον Διάδοχο Κωνσταντίνο που ήδη είχε αναλάβει την διεύθυνση των επιχειρήσεων. Στις 27 Φεβρουαρίου απελευθερώθηκε το Αργυρόκαστρο και στις 3 Μαρτίου οι Άγιοι Σαράντα. Εκεί σταμάτησε η

προέλαση του Ελληνικού Στρατού κατόπιν επίμονης πιέσεως από την Ιταλική κυβέρνηση.

2. Επισκόπηση Συμμαχικής Στρατιωτικής Δράσης [3]

Με την κήρυξη του πολέμου ο κύριος όγκος των Βουλγαρικών δυνάμεων κατευθύνθηκε προς την Ανατολική Θράκη με αντικειμενικό σκοπό την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως. Οι Σαράντα Εκκλησιές καταλήφθηκαν σχεδόν χωρίς αντίσταση. Στην Αδριανούπολη, όμως, οι Οθωμανικές δυνάμεις αντέταξαν σθεναρή άμυνα που υποχρέωσε τους Βούλγαρους να αφήσουν ένα τμήμα του στρατού τους εκεί για να διενεργεί πολιορκία. Το υπόλοιπο μέρος της δύναμης τους κατευθύνθηκε προς την Κωνσταντινούπολη όπου αναγκάστηκε να σταματήσει την 4^η Νοεμβρίου 1912 λίγα χιλιόμετρα έξω από αυτήν, στην οχυρωμένη αμυντική γραμμή της Τσατάλτζας, ένεκα της ισχυρότατης άμυνας που παρέταξαν εκεί οι Οθωμανικές δυνάμεις. Στις 22 Φεβρουαρίου 1913 παραδόθηκε η Αδριανούπολη στους Βουλγάρους ενώ κατελήφθη και η Ραιδεστός. Έτερο μικρότερο τμήμα Βουλγαρικού στρατού κατευθύνθηκε νότια και Δυτικά προς Καβάλα και Θεσσαλονίκη αλλά ενώ επέτυχε την κατάληψη της Καβάλας και των Σερρών καθυστέρησε κατά μια ημέρα στην κατάληψη της Θεσσαλονίκης ως ειπώθηκε ανωτέρω.

Ο Σερβικός στρατός κινήθηκε Νότια και Νοτιοανατολικά καταλαμβάνοντας τις πόλεις Μητροβίτσα, Πρίστινα, Σκόπια και Μοναστήρι στη συνέχεια κινούμενος Δυτικά έφτασε μέχρι την Αδριατική καταλαμβάνοντας το Δυρράχιο και μέρος της σημερινής βόρειας Αλβανίας σε συνεργασία με δυνάμεις του Μαυροβουνίου.

Οι δυνάμεις του Μαυροβουνίου επιδόθηκαν στην πολιορκία της πόλεως Σκόρδα η οποία παραδόθηκε στις 13 Απριλίου 1913 καθώς και στην κατάληψη των γύρω περιοχών.

Συνοπτικά οι δυνάμεις που αντιπαρατάχθηκαν στην ξηρά, παραλειπομένων των δυνάμεων πυροβολικού και ιππικού, ήταν 340.000 άνδρες από την πλευρά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 300.000 άνδρες από την πλευρά της Βουλγαρίας, 220.000 άνδρες από την πλευρά της

Σερβίας, 130.000 άνδρες από την πλευρά της Ελλάδας και 35.000 άνδρες από την πλευρά του Μαυροβουνίου.

3. Επισκόπηση Ελληνικής Ναυτικής Δράσης [4]

Ο Ελληνικός στόλος με την κήρυξη του πολέμου κινήθηκε βόρεια στη Λήμνο την οποία κατέλαβε την 8η Οκτωβρίου 1912 για να τη χρησιμοποιήσει ως ορμητήριο και ξεκίνησε τον αποκλεισμό των Δαρδανελίων. Την 18η Οκτωβρίου απελευθερώθηκαν η Ίμβρος, η Θάσος και ο Άγιος Ευστράτιος ενώ έλαβε χώρα και το κατόρθωμα του Τορπιλοβόλου 11 στη Θεσσαλονίκη¹. Την 19η Οκτωβρίου απελευθερώθηκε η Σαμοθράκη, την 21η Οκτωβρίου τα Ψαρά, και την 24η Οκτωβρίου η Τένεδος. Επίσης, την 2α Νοεμβρίου απελευθερώθηκε το Άγιο Όρος, την 4η Νοεμβρίου η Ικαρία, και την 8η Νοεμβρίου η πόλη της Μυτιλήνης όπου και ξεκίνησε ο αγώνας για την απελευθέρωση όλης της Λέσβου. Την 9η Νοεμβρίου βυθίστηκε μέσα στο Αιβαλί Οθωμανική κανονιοφόρος από το Ελληνικό Τορπιλοβόλο 14 και την 11η Νοεμβρίου εκτελέστηκε βίαιη απόβαση Ελληνικών δυνάμεων νότια της πόλεως της Χίου. Την επομένη ημέρα απελευθερώθηκε η πόλη και ξεκίνησε ο αγώνας για την απελευθέρωση και του υπολοίπου νησιού που θα ολοκληρώθηκε την 20 Δεκεμβρίου. Την 3η Δεκεμβρίου 1912 έλαβε χώρα η πρώτη έξοδος του Οθωμανικού στόλου από τα στενά του Ελλησπόντου που οδήγησε στη Ναυμαχία της Έλλης με τα γνωστά θετικά για το Ελληνικό στόλο αποτελέσματα, την 5η Ιανουαρίου 1913 έλαβε χώρα η δεύτερη και τελευταία προσπάθεια του Οθωμανικού στόλου να εξέλθει στο Αιγαίο που οδήγησε στην περίφημη Ναυμαχία της Λήμνου με εξαιρετικώς απογοητευτικά για τους Οθωμανούς αποτελέσματα. Μετά και τη δεύτερη Ναυμαχία ο Οθωμανικός στόλος με σοβαρές αβαρίες δεν θα απασχολήσει ξανά τον Ελληνικό. Ωστόσο, ένα Οθωμανικό καταδρομικό, το «Χαμηδιέ», το οποίο είχε διαφύγει του αποκλεισμού και είχε βομβαρδίσει την Σύρο, θα περιπλανηθεί στη Μεσόγειο και τέλος θα εισέλθει στην Ερυθρά θάλασσα προσεγγίζοντας τον Οθωμανικό

¹ Ο Κυβερνήτης του Τορπιλοβόλου 11 Υποπλοίαρχος Ν. Βότσης εισήλθε νύκτα στο λιμένα της Θεσσαλονίκης και τορπίλισε το ημι-παροπλισμένο Οθωμανικό Θωρηκτό «Φετιχ Μπουλένδ». Μολονότι το πλοίο είχε μικρή στρατιωτική αξία, εν τούτοις το κατόρθωμα είχε μεγάλο αντίκτυπο σε επίπεδο ηθικού διότι ήταν η πρώτη επιτυχία του Ελληνικού Ναυτικού, παρέπεμπε νοηματικά στα κατορθώματα των πυρπολητών της επανάστασης του 1821 και επέδρασε πολύ δυσμενώς στο ηθικό των Οθωμανών υπερασπιστών της πόλης.

λιμένα της Άκαμπα. Εκεί θα παραμείνει μέχρι την συνθηκολόγηση, φρουρούμενο από Ελληνική μοίρα του στόλου που είχε αγκυροβολήσει έξω από τη διώρυγα του Σουέζ². Μέχρι την λήξη του πολέμου θα λάβει χώρα η πολυπόθητη ένωση της Κρήτης καθώς και η απελευθέρωση της Σάμου που έως τότε αμφότερα τα νησιά διήγαν με ειδικό καθεστώς ημι-αυτονομίας.

---

² Η μοίρα αυτή του στόλου αποτελείτο από το Θ/Κ «Ύδρα» και τα Α/Τ «Κεραυνός» και «Δόξα»

II. Ελληνική Ναυτική Ισχύς στον Ά Βαλκανικό Πόλεμο

Προκειμένου να προβούμε στην ανάλυση των πλεονεκτημάτων και των ωφελειών που η Ελλάδα καρπώθηκε από την αδιαμφισβήτητη ναυτική της ισχύ έπρεπε πρώτα να παρουσιάσουμε έστω και συνοπτικά, τα γεγονότα τα οποία διαδραματίστηκαν κατά τον Ά Βαλκανικό πόλεμο καθώς και το ευρύτερο διπλωματικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτά έλαβαν χώρα. Τούτο ήταν απαραίτητο να γίνει με την, πολλές φορές ανιαρή, παράθεση των ημερομηνιών ώστε να μπορεί ο οποιοσδήποτε αναγνώστης να θυμηθεί ή μάθει τα γεγονότα με τη σχετική τους χρονολογική σειρά. Δεν έγινε επέκταση στις λεπτομέρειες των διαφόρων γεγονότων προκειμένου να αποφευχθεί ο πλατειασμός πέραν του βασικού ζητήματος εν τούτοις όμως στη σχετική βιβλιογραφία, την οποία χρησιμοποιήσαμε και παραθέτουμε στο τέλος της παρούσης εργασίας, υπάρχει δυνατότητα για όποιον επιθυμεί να βρει περισσότερες λεπτομέρειες και πληροφορίες επί των γεγονότων.

Σε αυτήν την εργασία θα διαχωρίσουμε χρονικά τα εκ της Ναυτικής ισχύος ωφελήματα της Ελλάδας. Αυτό προκύπτει διότι από την ανάλυση φάνηκε ότι η Ελλάδα ωφελήθηκε κατά τρόπο διαφορετικό από το Ναυτικό της πριν την κήρυξη του πολέμου και μετά την έναρξη των εχθροπραξιών.

Ο Κυβερνήτης του ΑΒΕΡΩΦ και «Αρχιεπιστολεύς του Στόλου» κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912 - 13, Πλοίαρχος Σ. Δούσμανης. (Ε.Λ.Α.).

(από συλλογή μονογραφιών της Ναυτικής Επιθεωρήσεως τ.ΝΟΕ-ΔΕΚ 1995)

A. Προ Ενάργξεως του Πολέμου

Όπως ήδη ειπώθηκε, οι διαπραγματεύσεις για την σύμπτυξη του «Βαλκανικού συνασπισμού» είχαν αρχίσει μεταξύ της Σερβίας της Βουλγαρίας και του Μαυροβουνίου αφήνοντας την Ελλάδα εκτός «του νυμφώνος». Αυτό εν πολλοίς συνέβαινε διότι ο Ελληνικός στρατός της εποχής εκείνης και ιδιαίτερα έπειτα από την επαίσχυντη ήττα του 1897, θεωρείτο αδύναμος και αναξιόπιστος κατά τρόπο τέτοιο που η Ελλάδα να μην αποτελεί αξιοζήλευτο σύμμαχο για οποιαδήποτε άλλη χώρα. Πράγματι ο διαπρεπής Αξιωματικός του Ναυτικού και διανοούμενος Π.Ι. Αργυρόπουλος στις σχετικά πρόσφατα ανακαλυφθείσες και εκδοθείσες «Αναμνήσεις» του γράφει « Τίθεται το ερώτημα: Διατί επί του ιδίου σχεδόν πληθυσμού Ελλάδος και Βουλγαρίας αυτή μεν ήτο σε θέσιν να παρατάξη 350 χιλιάδας στρατού εξοπλισμένου η δε Ελλάς μόνον 60 χιλιάδας Στρατού μαχίμου πρώτης γραμμής;» [5] Βεβαίως και το Μαυροβούνιο δεν ήταν σε θέση να παρατάξει ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις λόγω του μικρού του πληθυσμού αλλά εν τούτοις μετείχε των διαπραγματεύσεων από την πρώτη στιγμή. Η εν λόγω αντίφαση επεξηγείται αν λάβει κανείς υπόψη ότι ο «Βαλκανικός συνασπισμός» προωθείτο από την τότε Ρωσική Αυτοκρατορία με όχημα το ιδεολόγημα της κοινής σλαβικής εθνολογικής προέλευσης των συνεργαζόμενων κρατών. Προφανώς η Ελλάδα μη ούσα σλαβικό κράτος δεν έβρισκε θέση σε αυτή την προσπάθεια. Παρά ταύτα ο Βενιζέλος μπόρεσε έστω και την τελευταία στιγμή να εντάξει την Ελλάδα στον Συνασπισμό ασκώντας ριψοκίνδυνη διπλωματία³, που βασικά συνίστατο στο να μη ζητάει καμία δέσμευση από τους συμμάχους για τις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδος μετά το πέρας του πολέμου, και αξιοποιώντας κατάλληλα το μόνο συγκριτικό πλεονέκτημα που είχε η χώρα του σε σχέση με τις υπόλοιπες, δηλαδή τον **Στόλο** της. Πράγματι η Βουλγαρία δεν επιθυμούσε τη συμμετοχή της Ελλάδας στον Συνασπισμό αφού εκτός των άλλων θεωρούσε εαυτή αρκετά ισχυρή για να γονατίσει τον Οθωμανικό

³ Ο Βενιζέλος κατηγορήθηκε από τους αντιπάλους του ότι έθεσε σε κίνδυνο τα Ελληνικά συμφέροντα διότι εάν ο Ελληνικός στρατός αδυνατούσε ή καθυστερούσε να προελάσει τότε οι Βουλγαρικές δυνάμεις θα καταλάμβαναν την Θεσσαλονίκη και θα προωθούντο νοτιότερα σε εδάφη που η Ελλάδα διεκδικούσε. Στο τέλος δε του πολέμου η Ελλάδα δεν θα είχε κανένα έρεισμα να χρησιμοποιήσει για να ζητήσει από τη Βουλγαρία να της παραδώσει τα καταληφθέντα εδάφη [6]. Η πολιτική του Βενιζέλου πάντως δικαιώθηκε πλήρως από την εξέλιξη του πολέμου.

στρατό, πλην όμως αντιλαμβανόταν ότι ήταν αδύναμη να παρεμποδίσει την δράση του Οθωμανικού Ναυτικού. Συγκεκριμένα, η Βουλγαρία θεωρούσε ότι θα καταλάβει όλες τις πόλεις- λιμάνια του Αιγαίου πελάγους. Ωστόσο φοβόταν το ενδεχόμενο ότι σε κάποιο από αυτά οι Οθωμανοί θα οχυρωθούν και ανεφοδιαζόμενοι δια θαλάσσης, θα παρατείνουν την αντίσταση τους επί μακρόν ή ακόμα χειρότερα, κατάλληλα ενισχυόμενοι με δυνάμεις από την Ασία θα προβούν και σε επιθετικές ενέργειες κατά των μετόπισθεν του Βουλγαρικού στρατού⁴. Επιπρόσθετα στη Θράκη, διέρχονταν πλησίον της παραλίας τόσο η σιδηροδρομική γραμμή όσο και αρκετές από τις σχετικά λίγες οδικές αρτηρίες στην περιοχή. Αυτό τις καθιστούσε ευάλωτες σε Ναυτικό βομβαρδισμό ή σε καταδρομικές επιχειρήσεις εκτοξευόμενες από την θάλασσα. Συμπερασματικά, η Βουλγαρία αισθανόταν ότι χρειαζόταν Ναυτική υποστήριξη και προστασία προκειμένου να υλοποιήσει της επιθετικές της ενέργειες και για να διασφαλίσει τις γραμμές των μετόπισθεν που θα δημιουργούνταν από την εξάπλωση της στα παράλια του Αιγαίου, τουλάχιστον μέχρι να αναπτύξει δικό της Στόλο. Το Ελληνικό Ναυτικό ήταν το μόνο που μπορούσε να ανταποκριθεί στην αποστολή ενώ η φήμη του ήταν άψογη σε όλο το Βαλκανικό κόσμο ακόμα και στους Τούρκους όπως θα αναφερθεί παρακάτω. Ο Βενιζέλος διαισθάνθηκε την μεγίστη αυτή ανάγκη των Βουλγάρων⁵ και τους την ικανοποίησε. Αυτό αποτέλεσε και το «εισιτήριο» για την είσοδο και ένταξη της Ελλάδας στο «Βαλκανικό συνασπισμό» αφού μετά τη συμφωνία με τη Βουλγαρία οι υπόλοιπες Βαλκανικές χώρες δεν είχαν αντιρρήσεις ένεκα της έλλειψης σοβαρών αντικρουόμενων συμφερόντων της Ελλάδας με αυτές. Ας μην λησμονείται εξάλλου ότι ο Βαλκανικός αγώνας που

---

⁴ Κατά τη διάρκεια του Α Βαλκανικού πολέμου τρεις πόλεις μετατράπηκαν σε «φρούρια» από τις Οθωμανικές δυνάμεις και αντιστάθηκαν επί μακρόν στην πολιορκία που τους γινόταν από τις Χριστιανικές δυνάμεις. Οι πόλεις αυτές ήταν τα Σκόδρα, τα Ιωάννινα και η Αδριανούπολη. Κατά ειρωνική για τους Βουλγάρους σύμπτωση καμία από αυτές δεν διέθετε λιμάνι και όλες στο τέλος παραδόθηκαν στις δυνάμεις του Μαυροβουνίου, της Ελλάδας και της Βουλγαρίας αντίστοιχα

⁵ Στις πηγές αναφέρεται ότι η Ελλάδα αναλάμβανε ως «κύριο αντικειμενικό σκοπό να καταστεί εξάπαντος κυρίαρχος του Αιγαίου και να διακόψει τις θαλάσσιες συγκοινωνίες μεταξύ της Μικράς Ασίας και της Ευρωπαϊκής Τουρκίας»[7]. Ενδεικτικά με το μέγεθος, από ψυχολογικής απόψεως, της ανάγκης αυτής των Βουλγάρων, αναφέρεται ότι μετά την ναυμαχία της Λήμνου Βούλγαροι στρατιώτες που στάθμευαν στην Θεσσαλονίκη αγκάλιαζαν και φιλούσαν του ναύτες του βοηθητικού πλοίου του Ελληνικού στόλου «Κρήτη» κατενθουσιασμένοι από την είδηση της νίκης του Ελληνικού Στόλου [8].

είχε προηγηθεί ήταν μια διαπάλη Ελληνικών και Βουλγαρικών άτακτων σωμάτων στο, υπό τον έλεγχο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, έδαφος της Μακεδονίας εφόσον και τα δύο αυτά έθνη διεκδικούσαν το έδαφος αυτό. Συνοπτικά ένας αμερόληπτος ιστορικός θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι η παραδοξότητα της ένταξης της Ελλάδας σε μια σλαβική συμμαχία όπου το ισχυρότερο εκ των μελών της είχε πολύ πρόσφατες και έντονες διαφορές με αυτήν (Μακεδονικός αγώνας) εξηγείται από την ύπαρξη του **Ελληνικού Στόλου**. Αυτός καθόρισε την έξοδο της Ελλάδας στον Α Βαλκανικό πόλεμο με ό,τι αυτό συνακολούθησε για την εξέλιξη της Ελλάδας, όταν βεβαίως εμφανίστηκε ο κατάλληλος πολιτικός αρχηγός στην εξουσία που ήταν σε θέση να εκτιμήσει και να χειριστεί καταστάσεις λεπτές, περιπεπλεγμένες και με υψηλό βαθμό επικινδυνότητας.

B. Κατά τη Διάρκεια του Πολέμου

Κατά την διάρκεια του πολέμου η Ελληνική ναυτική ισχύς συνέβαλλε αποφασιστικά στα ακόλουθα αποτελέσματα που διεξοδικά θα αναλυθούν παρακάτω:

-Απελευθέρωση νησιών Βορειανατολικού Αιγαίου και ένωση Κρήτης και Σάμου.

-Απρόσκοπτη ολοκλήρωση επιστρατεύσεως νησιωτικής Ελλάδας και ασφαλής υλοποίηση αναγκαίων μεταφορών δια θαλάσσης Ελληνικών και συμμαχικών στρατευμάτων.

-Απρόσκοπτη διενέργεια εμπορίου και προμηθειών δια θαλάσσης από Ευρώπη για την Ελλάδα και περιορισμός ταυτόχρονα διενέργειας εμπορίου Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από Δ. Ευρώπη και στρατιωτικών μεταφορών αυτής.

-Εμπέδωση κλίματος ασφαλείας στην Ελλάδα από την αποτροπή καταδρομικών ή άλλων επιχειρήσεων του Οθωμανικού Ναυτικού.

- Δημιουργία κλίματος ανασφάλειας στα Μικρασιατικά παράλια.

-Ηθική ανάταση Ελληνικού πληθυσμού με ταυτόχρονη εμπέδωση του «συμπλέγματος του Κανάρη» στο Οθωμανικό Ναυτικό.

Τέλος, θα εξετάσουμε κατά πόσον ο Ελληνικός στόλος απέτρεψε ή όχι την μεταφορά σημαντικών Οθωμανικών εφεδρειών από την Ασιατική ενδοχώρα στην Ευρώπη.

1. Απελευθέρωση Νησιών Β.Α. Αιγαίου και Ένωση Κρήτης και Σάμου

Η απελευθέρωση των υπό Οθωμανική κυριαρχία νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου συντελέστηκε, πλην της περιπτώσεως της Χίου και της Λέσβου, αναίμακτα. Οι αρχές των νησιών αυτών, βλέποντας τον Ελληνικό στόλο αδιαφιλονίκητο κυρίαρχο της θάλασσας και μην έχοντας σοβαρές στρατιωτικές δυνάμεις να τους υποστηρίξουν, προτιμούσαν την άμεση παράδοση από την άσκοπη αιματοχυσία. Είναι προφανές ότι εάν ο Οθωμανικός στόλος ήταν σε θέση να αμφισβητήσει τον Ελληνικό, τότε τα νησιά (τουλάχιστον εκείνα που διέθεταν Τούρκους κατοίκους) δεν θα παραδίδονταν αλλά θα δοκίμαζαν να αμυνθούν. Ενώ ακόμα και εάν καταλαμβάνονταν βιαίως από τα Ελληνικά πεζοναυτικά αγήματα, με την εμφάνιση του Οθωμανικού στόλου, οι Τουρκικής προέλευσης κάτοικοι θα εξεγείρονταν και η Ελληνική ασθενής στρατιωτική δύναμη θα βρισκόταν σε δυσχερή θέση. Αυτό ακριβώς συνέβη με την Τένεδο, όταν εμφανίστηκαν κοντά σε αυτήν τρία Οθωμανικά Αντιτορπιλικά τα οποία την βομβάρδισαν την 09/12/1912. Ο βομβαρδισμός αποτέλεσε έναυσμα εξέγερσης των Τούρκων κατοίκων κατά της Ελληνικής φρουράς και μόνο η άφιξη του Ελληνικού στόλου που έτρεψε σε φυγή τα Οθωμανικά πλοία αποκατέστησε την ηρεμία και την Ελληνική κυριαρχία στο νησί [9].

Η ένωση της Κρήτης και της Σάμου με την Ελλάδα περάτωσε ένα χρονίζον προβληματικό καθεστώς ημι-αυτονομίας το οποίο εξασφαλιζόταν μέσω διεθνών συνθηκών. Η αποδοχή της ένωσης των νησιών αυτών με την Ελλάδα, και από τις Ευρωπαϊκές δυνάμεις ακόμα, υπήρξε μια “de facto” αναγνώριση της ναυτικής ισχύος της Ελλάδας. Εξάλλου και η ίδια η Οθωμανική κυβέρνηση είχε προτείνει πριν την έναρξη του πολέμου την απόδοση της Κρήτης στην Ελλάδα (παραιτουμένης της ίδιας από την επικυριαρχία που είχε) με αντάλλαγμα την τήρηση ουδετερότητας από την Ελλάδα στον επικείμενο Βαλκανικό πόλεμο.

Η απελευθέρωση Λέσβου και Χίου δεν υπήρξε αναίμακτη καθόσον στα δύο αυτά νησιά υπήρχαν δυνάμεις του Οθωμανικού στρατού, τοποθετημένες από την εποχή του Οθωμανικού-Ιταλικού πολέμου. Στη Χίο οι Οθωμανικές δυνάμεις προσπάθησαν να εμποδίσουν και την απόβαση ακόμα του Ελληνικού πεζοναυτικού αγήματος, η οποία όμως υλοποιήθηκε επιτυχώς χάρις την υποστήριξη του ναυτικού πυροβολικού. Η εν συνεχεία εκστρατεία στο εσωτερικό του νησιού υπήρξε κοπιώδης και απαίτησε την μεταφορά ενισχύσεων προκειμένου να καμφθεί η Οθωμανική άμυνα. Στη Λέσβο η αποβίβαση των Ελληνικών δυνάμεων και η κατάληψη της πόλης έγινε αναίμακτα αλλά η περαιτέρω προώθηση και απελευθέρωση του νησιού απαίτησε χρόνο και μεταφορά ενισχύσεων από Ελληνικής πλευράς για την επιτυχή εξέλιξη των επιχειρήσεων. Στο χρονικό διάστημα που διέρρευσε από την έναρξη της απόβασης μέχρι την παράδοση των Οθωμανικών δυνάμεων, τα νησιά είχαν πλήρως αποκλειστεί από τα Μικρασιατικά παράλια. Έτσι, οι Οθωμανικές δυνάμεις δεν μπορούσαν να ενισχυθούν με εφόδια ή προσωπικό, που σταδιακά συγκεντρωνόταν απέναντι από τα νησιά σταλμένο από την Οθωμανική κυβέρνηση. Ο επιτυχής αποκλεισμός τους από τον Ελληνικό στόλο και η ικανότητα μεταφοράς ενισχύσεων από την Ηπειρωτική Ελλάδα υπήρξαν οι συντελεστικοί παράγοντες για την παράδοση των νησιών αυτών και την ήττα των επ' αυτών αμυνόμενων Οθωμανικών δυνάμεων.

Καθίσταται σαφές ότι όλες οι ανωτέρω περιγραφείσες Ελληνικές επιτυχίες είχαν κοινό παρονομαστή την υπεροχή του Ελληνικού στόλου έναντι του Οθωμανικού, άνευ της οποίας, η δουλεία πέντε αιώνων για τα ανωτέρω νησιά πιθανόν να συνέχιζε έως την εποχή μας.

2. Απρόσκοπτη Ολοκλήρωση Επιστρατεύσεως Νησιωτικής Ελλάδας και Ασφαλής Υλοποίηση Αναγκαίων Μεταφορών δια Θαλάσσης Ελληνικών και Συμμαχικών Στρατευμάτων

Η κήρυξη πολέμου από πλευράς της Ελλάδας, σε κάθε εποχή, συνεπάγεται μια σειρά μεταφορών προσωπικού και εφοδίων από την νησιωτική Ελλάδα στην Ηπειρωτική Ελλάδα και ειδικότερα στην περιοχή όπου αναμένεται να δημιουργηθεί το/α μέτωπο/α. Γεγονός είναι ότι κατά τον Ά Βαλκανικό πόλεμο η νησιωτική Ελλάδα ήταν μικρότερη από ότι είναι σήμερα, εν τούτοις όμως και τότε υπήρχαν Ελληνικά νησιά και μάλιστα μεγίστης

σπουδαιότητας για το τότε Ελληνικό κράτος⁶. Τα νησιά αυτά έπρεπε να επιστρατευθούν, ενώ οι μεταφορές των Ελληνικών δυνάμεων όπου και αν εκτελείτο η συγκέντρωσή τους, συνέφερε να εκτελούνται δια θαλάσσης λόγω των ανεπαρκών οδικών δικτύων της εποχής εκείνης.⁷

Εκτός των στρατιωτικών μεταφορών προκειμένου να υλοποιηθεί η επιστράτευση και συγκέντρωση των Ελληνικών δυνάμεων, στην εξέλιξη του πολέμου απαιτήθηκε να λάβουν χώρα αρκετές μεταφορές επ'ωφελεία Συμμαχικών και Ελληνικών στρατευμάτων. Συγκεκριμένα, τον Νοέμβριο 1912 πραγματοποιήθηκε μεταφορά Βουλγαρικών δυνάμεων από την Θεσσαλονίκη στο Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολη) μεγέθους πλήρους Μεραρχίας (περί τους 10.000 άνδρες) με τα αντίστοιχα εφόδια της σε ίππους, πολυβόλα, οχήματα, πρόβατα για σφαγή, ιππονομή, κ.α. Επισημαίνεται ότι η Αλεξανδρούπολη είχε ήδη καταληφθεί από έτερες Βουλγαρικές δυνάμεις ενώ οι περιοχές από Θεσσαλονίκη μέχρι Αλεξανδρούπολη ελέγχονταν από φίλιες δυνάμεις άρα θεωρητικώς η μεταφορά της Μεραρχίας μπορούσε να είχε συντελεστεί και δια ξηράς, πλην όμως δεν επελέγη αυτή η λύση για λόγους που εκτέθηκαν προηγουμένως στη παρούσα εργασία. Η αποβίβαση από τα δεκαεπτά συνολικά πλοία που μετέφεραν τον Βουλγαρικό στρατό ξεκίνησε το μεσημέρι της 15/11 και ολοκληρώθηκε το βράδυ της 17/11 απαιτώντας είκοσι δυο εργάσιμες ώρες. Αξίζει να σημειωθεί ότι η μεταφορά αυτή έγινε δίπλα από τη βάση του Οθωμανικού στόλου (Δαρδανέλια) ο οποίος αν και ανέπαφος την εποχή εκείνη δεν τόλμησε να την απειλήσει παρά την πληθώρα των ελκυστικών στόχων (17 έμπορα με στρατό εμπορικά πλοία) [10]. Εν συνεχεία υποστηρίχθηκαν μεταφορές Ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην Ήπειρο στο πλαίσιο ενισχύσεως των εκεί Ελληνικών δυνάμεων για την

⁶ Επισημαίνεται ότι κατά τον 19^ο αιώνα, η τρίτη πόλη του Ελληνικού κράτους που απέκτησε Αστυνομία πόλεων (αντί της χωροφυλακής που υφίστατο στην υπόλοιπη περιφέρεια) ήταν η Κέρκυρα (νησί). Ενώ η Σύρος (νησί) αποτελούσε σημαντικότατο αστικό-εμπορικό κέντρο και το νεώριο της, μοναδική μεγάλη ναυπηγο-επισκευαστική μονάδα για το Ελληνικό κράτος.

⁷ Μια Μεραρχία που συγκροτείτο από επίστρατους στην Πάτρα και έπρεπε να μεταφερθεί στη Θεσσαλία, συνέφερε να ταξιδεύσει δια θαλάσσης έως τον Βόλο παρά να κινηθεί οδικώς και πεζοπορώντας (καθότι τότε δεν υπήρχαν οχήματα για την μεταφορά του προσωπικού) μέχρι την Θεσσαλία. Στην δεύτερη περίπτωση η μεραρχία θα έφτανε στη θέση της πιο αργά, λίαν καταπονημένη και με αρκετούς άνδρες εκτός μάχης από αρρώστιες και κακουχίες που εν μέρει προερχόντουσαν και από ανεπαρκή εφοδιασμό και ιατροφαρμακευτική περίθαλψη.

απελευθέρωση των Ιωαννίνων. Στα μέσα Φεβρουαρίου 1913 26.000 άνδρες Σερβικού στρατού αναχώρησαν από την Θεσσαλονίκη για λιμένα του Ιονίου (Άγιος Ιωάννης της Μεδούης) υπό την προστασία πλοίων του Ελληνικού στόλου [11]. Το διάστημα Μαρτίου –Απριλίου 1913 και εφόσον η εκστρατεία στην Ήπειρο έχει λάβει αίσιο πέρας εκτελέστηκαν πολλές μεταφορές του Ελληνικού στρατού από διάφορα σημεία της Ελληνικής επικράτειας και κυρίως από το λιμένα της Πρέβεζας προς την Θεσσαλονίκη προκειμένου να ενισχυθούν οι Ελληνικές δυνάμεις στη Μακεδονία ενόψει της Βουλγαρικής απειλής και του επερχόμενου νέου Βαλκανικού πολέμου. Επίσης αρχές Μαρτίου ο Σέρβος διάδοχος του θρόνου επικεφαλής σερβικών δυνάμεων στρατού ρώτησε τον Έλληνα ΑΣ εάν εγκρίνει την αναχώρηση του από την Θεσσαλονίκη με δεκαπέντε μεταγωγικά πλοία πλήρη Σερβικού στρατού με προορισμό λιμένες του Ιονίου και αν μπορεί να εγγυηθεί για την ασφάλεια τους, λαμβάνοντας καταφατική απάντηση [12]. Επί πλέον τον Μάρτιο του 1913 απαιτήθηκε η μεταφορά ολόκληρης Ελληνικής Μεραρχίας (΄Δ Μεραρχία) από τον Πειραιά στη Θεσσαλονίκη η οποία εκτελέστηκε ταχέως και ασφαλώς υπό την συνοδεία πλοίων του Ελληνικού στόλου [13].

Άπασες οι ανωτέρω αναφερόμενες μεταφορές διενεργήθηκαν με απόλυτη ασφάλεια και ταχύτητα και χωρίς να χαθεί ούτε ένας Έλληνας φαντάρος. Ο Οθωμανικός στόλος δεν τόλμησε να παρουσιαστεί και βέβαια να απειλήσει κάποια από αυτές. Μόνη εξαίρεση αποτέλεσε το Οθωμανικό καταδρομικό «Χαμηδιέ» το οποίο περιπλανώμενο στην Ανατολική Μεσόγειο βρέθηκε την 29/02/1913 στον Άγιο Ιωάννη της Μεδούης (λιμένας της Αδριατικής στη σημερινή Β. Αλβανία) όπου κανονιοβόλησε 4 μεταγωγικά πλοία που μετέφεραν Σερβικό στρατό. Όταν ένα εξ αυτών ανταπέδωσε τα πυρά (κάνοντας χρήση πυροβόλου στρατού ξηράς που έφερε στο κατάστρωμα του), το «Χαμηδιέ» αποχώρησε [14].

Συνολικά εξετάζοντας το έργο των στρατιωτικών μεταφορών πρέπει να παραδεχτούμε ότι εκτελέστηκε επιτυχώς συμβάλλοντας ιδιαίτερα στην επιτυχή εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Το έργο αυτό δύναται να εκτιμηθεί περισσότερο όταν κανείς λάβει υπόψη τις συνθήκες της εποχής εκείνης τόσο

στην ξηρά όσο και στη θάλασσα⁸ και είναι βέβαιο ότι δεν θα είχε την ίδια επιτυχία ή δεν θα είχε καν πραγματοποιηθεί εάν η ναυτική υπεροχή του Ελληνικού στόλου δεν ήταν απτή πραγματικότητα.

3. Απρόσκοπτη Διενέργεια Εμπορίου και Προμηθειών δια Θαλάσσης από Ευρώπη για την Ελλάδα και Περιορισμός Ταυτόχρονα Διενέργειας Εμπορίου και Προμηθειών Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από Δ. Ευρώπη και Στρατιωτικών Μεταφορών Αυτής.

Η Ελλάδα τότε, όπως και τώρα, εξαρτάτο από εισαγωγές προκειμένου να είναι σε θέση να διεξαγάγει επιτυχώς πολεμικές επιχειρήσεις καθόσον στερείτο πολεμικής βιομηχανίας. Οι εν λόγω εισαγωγές πραγματοποιούνταν δια θαλάσσης, κυρίως από τη Δ. Ευρώπη. Προκειμένου να γίνει πλήρως κατανοητή αυτή η ανάγκη θα επισημανθεί μόνο ότι τα πυρομαχικά του «ΑΒΕΡΩΦ» παρελήφθησαν την 11 Νοεμβρίου 1912 [15] (περίπου ένα μήνα μετά την έναρξη του πολέμου και ένα μήνα πριν την Ναυμαχία της Έλλης) άρτι αφιχθέντα από το εξωτερικό. Εύκολα μπορεί κανείς να υποθέσει ποια θα ήταν η εξέλιξη του κατά θάλασσα αγώνα, εάν το εμπορικό πλοίο που μετέφερε τα εν λόγω πυρομαχικά δεν είχε κατορθώσει να καταπλεύσει στην Ελλάδα. Ακόμα αρκετές μονάδες του Ελληνικού στόλου παρελήφθησαν βιαστικά από το εξωτερικό⁹ και κατέφθαναν μεμονωμένες στην Ελλάδα προκειμένου να ενταχθούν στον Ελληνικό στόλο. Οι εν λόγω κινήσεις μπορούσαν απρόσκοπτα να υλοποιούνται προφανώς ένεκα της κυριαρχίας της Ελλάδας στη θάλασσα.

⁸ Ο Ελληνικός στόλος ήταν περιορισμένος σε αριθμό πλοίων, υπέφερε από συχνές βλάβες από την κακοκαιρία που επικρατούσε την περίοδο εκείνη στο Αιγαίο, του συνέβησαν διάφορα ναυτικά ατυχήματα και τέλος η μοίρα των θωρηκτών του λόγω παλαιότητας δεν ενέπνεε μεγάλη εμπιστοσύνη.

⁹ Δύο Α/Τ, το «Κεραυνός» και «Νέα Γενεά» μετά μεγάλης δυσκολίας και με περιπετειώδη τρόπο κατέστη δυνατό να αποπλεύσουν από τα Γερμανικά ναυπηγεία και να παραληφθούν από Ελληνικά πληρώματα στην Ολλανδία, χωρίς να υποστούν δοκιμές παραλαβής. Με το στόλο ενώθηκαν μετά την κήρυξη του πολέμου (5/10/1912). Άλλα τέσσερα Α/Τ, το «Λέων», «Πάνθηρ», «Αετός» και «Ιέραξ» αγοράστηκαν αιφνιδιαστικά από την Αγγλία ενώ ναυπηγούνταν για λογαριασμό της Αργεντινής. Θα αποπλεύσουν με ξένα πληρώματα προκειμένου να μη τα προλάβει η κήρυξη του πολέμου στην Αγγλία και στην Αλγερία θα επιβούν τα Ελληνικά πληρώματα που θα τα οδηγήσουν στην Ελλάδα. Το πρώτο, ο «Λέων», θα ενωθεί με το στόλο στις 18/10/1912, μετά την κήρυξη του πολέμου.

Επιπρόσθετα, θα πρέπει να τονιστεί ότι και το εσωτερικό εμπόριο – συγκοινωνία γινόταν δια θαλάσσης με μικρά καΐκια και επιβατηγά πλοία λόγω του ανεπαρκούς οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου, του έντονου γεωγραφικού αναγλύφου αλλά και λόγω του νησιωτικού χαρακτήρα της Ελλάδας. Μικρά ιστιοφόρα εξασφάλιζαν την διακίνηση των τροφίμων από την επαρχία στην Αθήνα (αυτός αποτέλεσε, μεταξύ άλλων, έναν από τους λόγους για τους οποίους θεωρήθηκε ζωτικής σημασίας η διάνοιξη του Ισθμού της Κορίνθου). Επίσης άνθρωποι και εμπορεύματα που ήθελαν να μετακινηθούν από νησιά του Ιονίου στην Αθήνα χρησιμοποιούσαν και αυτοί πλοία. Εξ αυτών συνάγεται εύκολα η ανάγκη αλλά και η σπουδαιότητα για την Ελλάδα της κυριαρχίας της στην θάλασσα αφού σε αντίθετη περίπτωση ακόμα και ο επισιτισμός στις μεγάλες πόλεις θα καθίστατο προβληματικός όπως και πράγματι συνέβη όταν Αγγλογαλλικός στόλος το 1916 απέκλεισε το λιμάνι του Πειραιά.

Αντίστοιχα η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετώπιζε σημαντικές καθυστερήσεις και δυσχέρειες στον ανεφοδιασμό της καθόσον οι βασικές ροές εφοδιασμού της προέρχονταν από τη Δυτική Ευρώπη, ομοίως με την Ελλάδα, ενώ το βασικό λιμάνι ανεφοδιασμού της ήταν η Κωνσταντινούπολη η οποία όμως λόγω του αποκλεισμού των στενών του Ελλησπόντου από τον Ελληνικό στόλο υφίστατο τις συνέπειες. Αληθές είναι ότι αρκετά εμπορικά πλοία που συνελήφθησαν από τον Ελληνικό στόλο και απεστάλησαν στον Πειραιά εν τέλει αφέθηκαν ελεύθερα μετά από παρεμβάσεις των Πρεσβειών των χωρών των οποίων έφεραν τις σημαίες τους. Επίσης ισχύει ότι αρκετά εμπορικά πλοία επικαλούντο και παρουσίαζαν ψευδή ναυτιλιακά έγγραφα από τα οποία προέκυπτε ότι αυτά θα κατέπλεαν σε ουδέτερο λιμάνι της Μαύρης θάλασσας ή ότι το φορτίο τους προοριζόταν για κάποιο από τα πλοία των Μεγάλων Δυνάμεων που ελλιμενιζόταν στην Κωνσταντινούπολη και άρα τα Ελληνικά πολεμικά όφειλαν να τα αφήσουν να συνεχίσουν το ταξίδι τους [16]. Ακόμα και έτσι όμως το εμπόριο παρακωλυόταν, οι τιμές ανέβαιναν για τους Οθωμανούς αγοραστές και οπωσδήποτε προέκυπταν καθυστερήσεις. Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αρκετά Οθωμανικά λιμάνια (Βυρηττός, Άδανα, Μερσίνα, Αττάλεια κ.α.) στη Μεσόγειο ήταν θεωρητικώς ανενόχλητα από τον Ελληνικό στόλο και άρα διαθέσιμα να δεχθούν εμπορικά πλοία από

τη Δυτική Ευρώπη πλην όμως οι λιμενικές εγκαταστάσεις σε αυτά τα λιμάνια ήταν πεπαλαιωμένες και η εκφόρτωση οποιουδήποτε πλοίου προβληματική και κυρίως χρονοβόρα. Επιπλέον, το ανύπαρκτο ή και ανεπαρκές οδικό σιδηροδρομικό δίκτυο 'εγγυάτο' γιγαντιαίες καθυστερήσεις στις αφίξεις των εμπορευμάτων αλλά και του προσωπικού στην Κωνσταντινούπολη όπου βρισκόταν ο όγκος της Διοικητικής μέριμνα του Οθωμανικού στρατού (πλησίον του μετώπου) [17]. Σύμφωνα με πληροφορίες στις 23 Δεκεμβρίου 1912 είχε ήδη εμφανισθεί έλλειψη κάρβουνου (βασικό καύσιμο για τα πλοία της εποχής) στον Οθωμανικό στόλο με αποτέλεσμα το Οθωμανικό Υπουργείο επί των Ναυτικών να καλέσει εκτάκτως όλους του προμηθευτές του, ζητώντας τους την ταχύτατη κατά το δυνατόν προμήθεια και καταβάλλοντας υψηλό τίμημα για να καλύψει τον κίνδυνο των εμπορικών πλοίων που θα το μετέφεραν από τυχόν σύλληψη τους από τον Ελληνικό στόλο. Ας σημειωθεί ότι μεταξύ των προμηθευτών του Οθωμανικού Ναυτικού υπήρχαν και Έλληνες έμποροι! [16]. Επιπρόσθετα παρουσιάστηκε μερική παρακώλυση των σιδηροδρομικών δρομολογίων εντός της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ένεκα της έλλειψης άνθρακος που αποτελούσε επίσης την καύσιμη ύλη για τις ατμομηχανές [18].

Ακόμα θα πρέπει να επισημανθεί η αδυναμία του Οθωμανικού ναυτικού να υποστηρίξει τα μαχόμενα τμήματα του στρατού ξηράς που είχαν εγκλωβιστεί στην Ευρώπη και είχαν τελικά αναγκαστεί να παραδοθούν. Αν και είναι συζητήσιμο το εάν η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα μπορούσε εγκαίρως να τα έχει ενισχύσει αποτελεσματικά προκειμένου να παραμείνουν στις θέσεις τους, εν τούτοις είναι σαφές ότι εάν το ναυτικό της είχε την δυνατότητα, θα τα απεγκλώβιζε έστω ένα μέρος αυτών, προκειμένου να μην παραδοθούν στον εχθρό και καταστούν άχρηστα για τη συνέχεια του πολέμου.¹⁰ Γενικότερα η Οθωμανική Αυτοκρατορία αδυνατούσε να εκτελέσει στρατιωτικές μεταφορές από τα Ασιατικά λιμάνια που διέθετε στη Μεσόγειο προς την Κωνσταντινούπολη ή άλλα λιμάνια στην Ευρωπαϊκή επικράτεια της, λόγω της

---

¹⁰ Στην Θεσσαλονίκη μόνο παραδόθηκαν 26.000 άνδρες με όλο τον εξοπλισμό τους στις Ελληνικές δυνάμεις. Εάν η θάλασσα ήταν ελεύθερη για αυτούς προφανώς ένα μέρος ή και το σύνολο τους θα μεταφέρονταν σε άλλο σημείο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για να συνεχίσουν τον πόλεμο.

κυριαρχίας του Ελληνικού στόλου στο Αιγαίο. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα οι όποιες ενισχύσεις να καταφθάνουν από την Ασία καταπονημένες και με μεγάλη καθυστέρηση [19].

4. Εμπέδωση Κλίματος Ασφαλείας στην Ελλάδα από την Αποτροπή Καταδρομικών ή άλλων Επιχειρήσεων του Οθωμανικού Ναυτικού.

Ο Ελληνικός πληθυσμός της εποχής εκείνης κατά το μεγαλύτερο μέρος του, όπως εξάλλου και σήμερα, κατοικούσε πλησίον της θάλασσας. Όλες σχεδόν οι μεγάλες πόλεις και αρκετοί βασικοί οδικοί και σιδηροδρομικοί άξονες ήταν κοντά στην παραλία (π.χ σιδηροδρομική γραμμή Αθηνών – Πατρών), κατά συνέπεια θα ήταν εύκολο για τον Οθωμανικό στόλο, εάν μπορούσε, να προσβάλλει πάντα τα ανωτέρω είτε μέσω ναυτικού βομβαρδισμού είτε μέσω αποβιβάσεως πεζοναυτικών αγχημάτων και να προκαλέσει μέγιστη ανασφάλεια και σύγχυση στον πληθυσμό. Αρκεί να αναφερθεί ότι ο περιορισμένης ισχύος βομβαρδισμός της Σύρου από το «Χαμηδιέ» την 02/01/1913 προκάλεσε τόσο έντονα συναισθήματα πανικού στην πολιτική ηγεσία της Αθήνας, ώστε να διαταχθεί ο Αρχηγός του στόλου (Υποναύαρχος Π. Κουντουριώτης) που βρισκόταν στη Λήμνο να αποπλεύσει άμεσα προκειμένου να καταδιώξει το Οθωμανικό πλοίο (διαταγή που ευτυχώς δεν εκτέλεσε καθόσον επρόκειτο για παγίδα του Οθωμανικού Στόλου για να απομακρύνει τον «ΑΒΕΡΩΦ» από την Λήμνο) [20]. Ακόμα προκάλεσε την μεταφορά πυροβολαρχιών στην Ψυτάλλεια και στάθμευση λίγων πολεμικών πλοίων στη Σαλαμίνα για παν ενδεχόμενο. Υπό αυτές τις συνθήκες μπορεί εύκολα κανείς να φανταστεί ποια θα ήταν η επίδραση στο ηθικό της Ελληνικής Κυβέρνησης αλλά και των απλών πολιτών τυχόν τολμηρότερη ενέργεια όχι απλώς ενός πλοίου αλλά ολοκλήρου του Οθωμανικού στόλου π.χ. βομβαρδισμός κατά της πόλεως των Αθηνών και χρήση περιορισμένων πεζοναυτικών δυνάμεων έστω δυνάμεως Συντάγματος (όπως ακριβώς έγινε το 1916 από το Γαλλικό Στόλο).

Είναι προφανές ότι η θέληση της Κυβέρνησης και του στρατού να πολεμήσει και να επιμείνει μέχρι το επιτυχές πέρας των επιχειρήσεων (άλωση Ιωαννίνων) απορρίπτοντας προτάσεις εκχειρίας που η Οθωμανική κυβέρνηση είχε προτείνει οφείλονταν εν πολλοίς στο αίσθημα ασφάλειας που

υπήρχε για τα μετόπισθεν, δηλαδή στο αίσθημα ασφάλειας για τις βάσεις ανεφοδιασμού, το διοικητικό κέντρο και σε τελική ανάλυση τα σπίτια και τις οικογένειές των στρατιωτών που πολεμούσαν στο μέτωπο. Το κλίμα της ασφάλειας προφανώς προερχόταν από την υπεροχή του Ελληνικού πολεμικού ναυτικού έναντι του Οθωμανικού. Με αυτό τον τρόπο, τα Ελληνικά πλοία, χωρίς να βρίσκονται παντού, εξασφάλιζαν την ομαλή διεξαγωγή της καθημερινότητας στο σύνολο της Ελληνικής επικρατείας και της Ελληνικής κοινωνίας.

5. Δημιουργία Κλίματος Ανασφάλειας στα Μικρασιατικά Παράλια

Από Ελληνικές πηγές γνωρίζουμε ότι ελαφρά σκάφη του Ελληνικού Ναυτικού διενήργησαν περιορισμένης εκτάσεως βομβαρδισμούς στα Μικρασιατικά παράλια με σκοπό κυρίως την διάλυση προχείρων στρατοπέδων του οθωμανικού στρατού τον Μάρτιο του 1913 [21]. Τόσο οι εν λόγω βομβαρδισμοί όσο και η καταβύθιση της Οθωμανικής κανονιοφόρου στο λιμένα των Κυδωνιών αποτέλεσαν ενέργειες ικανές να ενσπείρουν τον φόβο στο Μουσουλμανικό στοιχείο αλλά και στην Οθωμανική διοίκηση. Αυτό αποδεικνύεται από τα αυξημένα μέτρα προστασίας που λήφθηκαν για το ελλιμενιζόμενο στη Σμύρνη παλαιό θωρηκτό «Μουιν –Ζεφίρ» [22] αλλά δυστυχώς και από τις διώξεις στο Χριστιανικό πληθυσμό, για τις οποίες η Ελληνική Κυβέρνηση θα διατάξει τον Ελληνικό στόλο να παύσει τέτοιους βομβαρδισμούς [23]. Καθίσταται σαφές ότι η εμφάνιση Ελληνικών πλοίων σε οποιοδήποτε σημείο των Μικρασιατικών παραλιών δημιουργούσε έντονα συναισθήματα ανασφάλειας για την Οθωμανική διοίκηση αφού πλέον δεν ήξερε που θα μπορούσαν να εμφανιστούν καταδρομείς και τι είδους επιχείρηση θα σκέφτονταν να εκτελέσουν. Είναι επόμενο ότι ένα μέρος του Τουρκικού πληθυσμού, ιδιαίτερα αυτό που ζούσε πλησίον των ακτών, θα πρέπει να βίωνε την ανασφάλεια και την αβεβαιότητα που μοιραία θα επέφερε την πτώση του ηθικού των μαχητών στο μέτωπο. Επιπρόσθετα είναι γνωστό ότι στα Μικρασιατικά παράλια διαβίωναν και άλλες εθνότητες των οποίων η νομιμοφροσύνη έναντι του καθεστώτος της Υψηλής Πύλης πιθανότατα να κλονίστηκε κάτω από αυτές τις συνθήκες.

6. Ηθική Ανάταση Ελληνικού Πληθυσμού με Ταυτόχρονη Εμπέδωση του «Συμπλέγματος του Κανάρη» στο Οθωμανικό Ναυτικό

Ο Ελληνικός κόσμος είχε βαθιά πληγωθεί από την επαίσχυντη ήττα του 1897 και απαιτούσε την αποκατάσταση της τιμής του έθνους και των Ελληνικών ενόπλων δυνάμεων. Το Ελληνικό Ναυτικό προσέφερε την ευκαιρία για την αποκατάσταση αυτή κυρίως μέσω της επιχείρησης του Βότση στο λιμένα της Θεσσαλονίκης όσο και με τις Ναυμαχίες της Έλλης και της Λήμνου. Τα τρία αυτά ναυτικά κατορθώματα παρέπεμπαν απευθείας στο ένδοξο παρελθόν του 1821 καθόσον από πολλές απόψεις προέκυπταν ομοιότητες με ναυτικά κατορθώματα του αγώνα της επαναστάσεως τηρουμένων βέβαια των ιστορικών αναλογιών. Τοιουτοτρόπως ολόκληρος ο Ελληνικός πληθυσμός αισθάνθηκε υπερήφανος, γεγονός που αποτυπώθηκε στις εφημερίδες της εποχής αλλά και στο θρύλο που δημιουργήθηκε γύρω από το πλοίο «πρωταγωνιστή» των Ναυμαχιών, τον «ΑΒΕΡΩΦ» ή αλλιώς επονομαζόμενο «Μπάρμπα-Γιώργο» εκ του ομωνύμου ήρωα του Καραγκιόζη που στο τέλος είθισται να ξυλοφορτώνει όλους τους υπόλοιπους χαρακτήρες του θεάτρου σκιών.

Η Οθωμανική διοίκηση ήδη από την επανάσταση του 1821 είχε αποκτήσει μεγάλο φόβο για τον Ελληνικό στόλο ένεκα κυρίως της δράσεως των Ελληνικών πυρπολικών κατά την περίοδο εκείνη. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα η θάλασσα του Αιγαίου να ελέγχεται από το τότε Ελληνικό ναυτικό το οποίο κάμφθηκε προς το τέλος της επαναστάσεως όχι από την δράση του Οθωμανικού στόλου αλλά κυρίως από οικονομικούς και εσωτερικούς λόγους, ενώ ο Οθωμανικός στόλος (ακόμα και επικουρούμενος από τον Αιγυπτιακό και Τυνησιακό) σε καμία Ναυμαχία δεν κατόρθωσε να καταγάγει την νίκη άσχετα εάν για λόγους που αναφέρθηκαν ανωτέρω κατόρθωσε να διεκπεραιώσει Αιγυπτιακές δυνάμεις στην Πελοπόννησο. Μεταγενέστερα, και συγκεκριμένα το 1835, γνωρίζουμε ότι ο πασάς της Θεσσαλονίκης ζήτησε την βοήθεια Ελληνικών πολεμικών πλοίων για την δίωξη της πειρατείας στον Θερμαϊκό. Εν λόγω βοήθεια του χορηγήθηκε με τη μορφή Ελληνικών Πολεμικών πλοίων που παρέμειναν στον Θερμαϊκό κόλπο μέχρι το 1837 [24]. Επίσης γνωρίζουμε ότι έως και το 1850 Ελληνικά πολεμικά πλοία κατεδίωκαν την πειρατεία σε περιοχές που άνηκαν στην

Οθωμανική Αυτοκρατορία με την ανοχή της τελευταίας που αδυνατούσε να την καταδιώξει. [25]. Ανωτέρω γεγονότα αποδεικνύουν την καλή φήμη του Ελληνικού ναυτικού σε συνάρτηση με την αδυναμία του Οθωμανικού.¹¹ Έτερο δείγμα του φόβου που οι Τούρκοι αξιωματικοί έτρεφαν προς τον Ελληνικό βρίσκεται και στα απομνημονεύματα του Αξιωματικού του Οθωμανικού Ναυτικού Noury Osman βέη όπου αφηγείται πως αυτός και οι σύντροφοι του συνέταξαν τις διαθήκες τους στο καταδρομικό «ΜΕΣΟΥΔΙΕ» την παραμονή της πρώτης τους ναυμαχίας με τον Ελληνικό στόλο. Οπότε τα αποτελέσματα των Ναυμαχιών Έλλης και Λήμνου ήρθαν να δώσουν το τελειωτικό χτύπημα στο ηθικό των Οθωμανών οι οποίοι κατά θάλασσα, έστω και μετεξελισσόμενοι σε Τούρκους, θα χρειαστούν πάνω από εξήντα χρόνια (1974) για να ξαναδοκιμάσουν την τύχη τους και υπό ειδικές συνθήκες εξαιρετικά ευνοϊκές για αυτούς. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο τηλεγράφημα του Τούρκου Αρχιστρατήγου του Οθωμανικού στρατού προς τον Αρχηγό στόλου του Οθωμανικού ναυτικού, «Εκφράζω προς τους Αξιωματικούς και ναύτες την ολόψυχη ικανοποίησή μου διότι με το θάρρος που επέδειξαν κατά την ναυμαχία του Μούδρου (Λήμνου) διαφύλαξαν την εθνική μας τιμή. Εν τούτοις σας εκφράζω την λύπη μου για την αγωνία που δείχνεται σχετικά με τις απώλειες και την σπουδή που καταβάλλεται να επιρρίψετε ευθύνες εδώ και εκεί. Οι απώλειες είναι ελαφρότερες από τις απώλειες που έχει ένας λόχος σε μια συνήθη μάχη. Όσο για τις ζημιές των πλοίων σας, αυτές είναι πολύ φυσικές. Οι λαοί δεν ναυπηγούν τους στόλους για να τους φυλάττουν στις δεξαμενές. Σε κάθε στόλο που σέβεται την αποστολή του τον βαρύνει ένα υψηλό καθήκον και αυτό είναι να καταποντίσει τον εχθρικό στόλο ή να καταποντισθεί με τιμή και δόξα διαφυλάττοντας την τιμή της Σημαίας εξοφλώντας έτσι την οφειλή του απέναντι του έθνους» [26]. Εν τούτοις ο

---

¹¹ Είναι βέβαια αληθές ότι το Ελληνικό Πολεμικό Ναυτικό βρέθηκε ανέτοιμο κατά την Κρητική επανάσταση του 1866-1869 λόγω παραλείψεων των τότε Ελληνικών κυβερνήσεων. Αλλά και το Οθωμανικό Ναυτικό διοικούμενο από Βρετανό Ναύαρχο απέτυχε να καταγάγει κάποια νίκη κατά των Ελληνικών «πειρατικών» και αναγκάστηκε να αποκλείσει το λιμάνι της Σύρου από το οποίο εφομούσαν ή κατέφευγαν τα περισσότερα Ελληνικά «πειρατικά». Πάρα το ότι η Σύρος ήταν εντελώς απροστάτευτη αφού εκεί δεν υπήρχε κανένα Ελληνικό πολεμικό πλοίο, ο Βρετανός διοικητής του Οθωμανικού στόλου απέφυγε τις βίαιες και δυναμικές ενέργειες και περιορίστηκε στον αποκλεισμό του λιμανιού εντός του οποίου καλώς γνώριζε ότι είχε καταφύγει Ελληνικό «πειρατικό».

Οθωμανικός στόλος δεν ξαναδοκίμασε να εξέλθει στο Αιγαίο αποκτώντας αυτό που από αρκετούς Ιστορικούς-αναλυτές ονομάστηκε το «σύμπλεγμα του Κανάρη»

7. Μεταφορά Σημαντικών Οθωμανικών Εφεδρειών από την Ασιατική Ενδοχώρα στην Ευρώπη.

Από αρκετούς ιστορικούς έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η δράση του Ελληνικού Στόλου κατά τον Ά Βαλκανικό πόλεμο απέτρεψε την μεταφορά σημαντικών εφεδρειών του Οθωμανικού στρατού από την Ασία στην Ευρώπη. Ο αριθμός των εφεδρειών αυτών ποικίλει από αναφορά σε αναφορά και κυμαίνεται από 250.000 σε 400.000 άνδρες. Ερευνώντας τα ιστορικά συγγράμματα βρέθηκε σχετική αναφορά σε μία μόνο πηγή Οθωμανικής προέλευσης¹². Εν τούτοις όμως και σεβόμενοι το ρητό «φίλος μεν Πλάτων φιλάτη δε αλήθεια» θα παραθέσουμε μια σειρά σκέψεων που πιστεύουμε ότι θα συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση της Ιστορίας της περιόδου εκείνης και ειδικότερα στο υπό διαπραγμάτευση ζήτημα των Οθωμανικών εφεδρειών.

Εν πρώτοις και με δεδομένο ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση με το Βασίλειο της Ιταλίας ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1911 είναι εύλογο να έχει προβεί σε επιστράτευση και άρα να έχει έτοιμες εφεδρείες κάπου στα Μικρασιατικά παράλια. Εν τούτοις όμως με την έναρξη του Βαλκανικού πολέμου (Οκτώβριος 1912) διαπιστώνουμε ότι το Οθωμανικό

---

¹² Πρόκειται για το σύγγραμμα του Izzet Fuad Pacha "Paroles de Vaincu. Apres le desastre. Avant la Revanche". Paris: Chapelot, 1913, σ.259 του οποίου την αξιοπιστία δεν μπορούμε να επιβεβαιώσουμε καθόσον δεν κατέστη δυνατή η εύρεση του ίδιου του βιβλίου προκειμένου να μπορούμε συνολικά να το αξιολογήσουμε. Σε άλλη δευτερογενή πηγή γίνεται αναφορά ανωνύμως σε ανώτερο αιχμάλωτο Αξιωματικό του Οθωμανικού στρατού που υποστήριζε ότι «ο Ελληνικός στόλος εμπόδισε την δια θαλάσσης μεταφορά στην Τσατάλτζα 250.000 ανδρών, που παραμένουν ακινητοποιημένοι στη Σμύρνη ή στη Συρία.....» [27]. Στο περιοδικό L'illustration τεύχος 3652 της 22 Φεβρουαρίου 1913 [28] γίνεται μνεία στην συμβολή του Ελληνικού στόλου ο οποίος απέτρεψε «την εμφάνιση μεγάλων Ασιατικών μονάδων στις αποφασιστικής σημασίας επιχειρήσεις της Θράκης», χωρίς όμως να παρέχει κάποιον αριθμό ή άλλες πληροφορίες για τις μονάδες αυτές. Παρόμοιο σχόλιο εμφανίζεται και από έτερη Αμερικανική πηγή [29] κατά την οποία «Ο Ελληνικός στόλος .... έχει εμποδίσει ενίσχυση του Τουρκικού στρατού της Θράκης από την Ασία ή από την Συρία». Τέλος σε άλλη δευτερογενή πηγή [30] αναφέρονται παρόμοια σχόλια με την προσθήκη της πληροφορίας ότι «το Οθωμανικό Γενικό Επιτελείο θα μετέφερε ενισχύσεις,.....στην Αλεξανδρούπολη, στην Καβάλα, και στην Θεσσαλονίκη.....» και «.....οι Τούρκοι θα διπλασίαζαν τη δύναμη του στρατού τους στο ευρωπαϊκό έδαφος.....». Άρα σε αυτή την αναφορά γίνεται μνεία για εφεδρείες της τάξεως των 400.00 ανδρών περίπου.

ναυτικό αδιαφορεί για το Αιγαίο και επικεντρώνεται σε επιχειρήσεις στη Μαύρη θάλασσα και στη θάλασσα του Μαρμαρά αντιμετωπίζοντας το εμβρυακό Βουλγαρικό ναυτικό που προφανώς δε μπορούσε να προβάλλει ιδιαίτερα απειλητικό την εποχή εκείνη [31] (Η πρώτη απόπειρα εξόδου του Οθωμανικού ναυτικού στο Αιγαίο θα λάβει χώρα στις 3 Δεκεμβρίου 1912 και θα οδηγήσει στη Ναυμαχία της Έλλης). Ομοίως διαπιστώνουμε εκ των πληροφοριών που καθημερινά αποστέλλονταν στον Ελληνικό στόλο ότι ουδεμία σοβαρή συγκέντρωση εμπορικών πλοίων επιχειρείται σε οποιοδήποτε Ασιατικό λιμένα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Σμύρνη, Αττάλεια, Βυρηττός, κ.α.). Εύλογα μπορεί να σκεφθεί κανείς ότι εάν υπήρχαν οι ως άνω εφεδρείες και η σκέψη για την μεταφορά αυτών στην Ευρώπη δια θαλάσσης τότε πρωταρχικό μέλημα του Οθωμανικού ναυτικού θα έπρεπε να είναι η διασφάλιση της κυριαρχίας του στο Αιγαίο για την όσο ταχύτερη δυνατόν μεταφορά τους αφού η παραμονή σε αδράνεια τέτοιων δυνάμεων είναι και επιχειρησιακά επιβλαβής για τις ίδιες και οικονομικά επιζήμια για το κράτος που τις ακινητοποιεί. Οπότε και η ναυμαχία της Έλλης θα είχε λάβει χώρα τον Οκτώβριο του 1912.

Κατά δεύτερον, την εποχή εκείνη η μεταφορά τέτοιου όγκου δυνάμεων (250.000-400.000 άνδρες) θα απαιτούσε πολύ χρόνο και κυρίως θα απαιτούσε την ύπαρξη λιμένος σχετικά οργανωμένου καθόσον απόβαση σε ανοιχτή ακτή (τύπου απόβαση στη Νορμανδία -1944) ήταν εκτός τεχνικών μέσων για το Οθωμανικό ναυτικό της εποχής. Τέτοιο λιμάνι για την Οθωμανική Αυτοκρατορία υπήρχε κατά κύριο λόγο η Θεσσαλονίκη και δευτερευόντως η Καβάλα και το Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολη) στην Ευρώπη. Άπαντα τα ανωτέρω λιμάνια όμως είχαν καταληφθεί είτε από τον Ελληνικό, είτε από τον Βουλγαρικό στρατό έως την 13 Νοεμβρίου 1912. Επομένως, έπειτα από την ημερομηνία αυτή πάσα μεταφορά μεγάλου όγκου δυνάμεων στην Ευρώπη (ιδιαίτερα όπως αναφέρεται σε πηγή [30]) ήταν μάλλον αδύνατη για τους Οθωμανούς.

Κατά τρίτον, η Οθωμανική Αυτοκρατορία από τις αρχές του Νοεμβρίου 1912 αμυνόταν με λύσσα για την προάσπιση της πρωτεύουσας της (Κωνσταντινούπολη) που απειλείτο κατά κύριο λόγο από Βουλγαρικά στρατεύματα που είχαν φτάσει λίγα χιλιόμετρα έξω από αυτήν. Εάν λοιπόν υπήρχαν οι ως άνω εφεδρείες πιθανότερο ήταν να αποσταλούν δια ξηράς

στην Κωνσταντινούπολη προκειμένου να την σώσουν και συνάμα να ανακουφίσουν τους πολιορκημένους στην Αδριανούπολη Οθωμανούς παρά να χρησιμοποιούνται για την, αμφίβολης εξέλιξης, δημιουργία ενός δευτέρου μετώπου που θα απαιτούσε και θηριώδεις προσπάθειες από πλευράς διοικητικής μερίμνης για να ορθοποδήσει.

Κατά τέταρτον, εάν η Οθωμανική Αυτοκρατορία με την καθόλα αναποτελεσματική δημόσια διοίκηση της ήταν σε θέση έστω και μεταγενέστερα κατά την διάρκεια του πολέμου να δημιουργήσει εφεδρείες για την μεταφορά τους στην Ευρώπη θα ήταν πλέον τελεσφόρο να τις αποβίβαζε στη Ραιδεστό της Ανατολικής Θράκης (όσο παρέμενε Οθωμανική) μέσω της θάλασσας του Μαρμαρά. Εκεί θα μπορούσαν να συνδράμουν στην ανακούφιση των πολιορκημένων στην Αδριανούπολη αλλά και να προσβάλλουν στα πλευρά τις Βουλγαρικές δυνάμεις που πίεζαν την αμυντική γραμμή της Τσατάλτζας. Επιπλέον εάν η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν σε θέση να ανοίξει ένα δεύτερο μέτωπο με απόβαση σε ανοικτή ακτή και σε εχθρικό έδαφος ή και λιμένα (ζήτημα για το οποίο γενικώς αμφιβάλλουμε), τότε σαφώς θα ήταν πλέον τελεσφόρο να επιχειρήσει μια τέτοια επιχείρηση στις Βουλγαρικές ακτές του Ευξείνου Πόντου εφορμώντας από οποιοδήποτε Οθωμανικό λιμένα του Πόντου εξυπηρετούσε καλύτερα την συγκέντρωση αυτών των δυνάμεων. Αυτό προκύπτει διότι ούτε σημαντικές Βουλγαρικές δυνάμεις υπήρχαν στα βόρεια παράλια της Βουλγαρίας για να αντισταθούν στις Οθωμανικές εφεδρείες, ούτε εύκολο θα ήταν να μεταφερθούν συμμαχικές Χριστιανικές δυνάμεις στις περιοχές αυτές για να προστατέψουν το «μαλακό υπογάστριο» της Βουλγαρίας που αποτελούσε και τον βασικό αντίπαλο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Επισημαίνεται ακόμη ότι στις δυο ως άνω υποθετικές περιπτώσεις ενέργειας του Οθωμανικού στρατού, ο Ελληνικός στόλος δεν θα αποτελούσε εμπόδιο, ούτε και ο εμβρυακός Βουλγαρικός στόλος. Αντίθετα, ένα δεύτερο μέτωπο στις ηπειρωτικές ακτές του Αιγαίου ή του Ιονίου (Μακεδονία –Θράκη- Ήπειρος), πλην του εμποδίου που έθετε ο Ελληνικός στόλος, θα αντιμετώπιζε τα σχεδόν ακμαία Ελληνικά αλλά και Σερβικά στρατεύματα που θα έσπευδαν προς το σημείο της αποβάσεως, την στιγμή κατά την οποία ο βασικός εχθρός για την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν η Βουλγαρία.

Κατά πέμπτον, το Ελληνικό Υπουργείο των Ναυτικών καθ' όλη την διάρκεια του Ά Βαλκανικού πολέμου «βομβάρδιζε» τον Ελληνικό στόλο με σήματα πληροφοριών που περιείχαν πάσης φύσεως πληροφορίες, ακόμη και περιορισμένης σημασίας ή αξιοπιστίας¹³. Εν τούτοις δεν έχει βρεθεί κανένα σήμα προς τον Ελληνικό στόλο που να τον πληροφορεί για την ύπαρξη σημαντικών χερσαίων Οθωμανικών δυνάμεων σε κάποιο Ασιατικό λιμένα της Μεσογείου ή του Αιγαίου και άρα να του εφιστά την προσοχή για την μη μεταφορά- μετακίνηση αυτών από εμπορικά πλοία. Θεωρούμε ότι η παρουσία τόσο μεγάλων εφεδρειών σε οποιοδήποτε Ασιατικό λιμένα δεν θα περνούσε απαρατήρητη και άρα θα υπήρχαν σχετικές αναφορές σε σήματα προς τον Στόλο ή ακόμα και σε έγγραφα του Επιτελείου της Ελληνικής Στρατιάς.

Συμπερασματικά καταλήγουμε ότι πιθανότατα δεν υπήρξαν κατά την έναρξη του πολέμου σημαντικές συγκεντρωμένες εφεδρείες του Οθωμανικού στρατού που κάποιο επιτελικό σχέδιο να προέβλεπε την δια θαλάσσης μετακίνηση τους στην Ευρώπη. Προφανώς στην εξέλιξη του πολέμου και προϊόντος του χρόνου επιστρατεύτηκαν μονάδες του Οθωμανικού στρατού και σίγουρα θα δημιουργήθηκε η ανάγκη για την μεταφορά αυτών από τις διάφορες περιοχές της Αυτοκρατορίας κυρίως στην Θράκη. Οι εν λόγω ενισχύσεις (των οποίων τον αριθμό αγνοούμε) όμως αδυνατούσαν να χρησιμοποιήσουν την γρήγορη και εύκολη θαλάσσια οδό για να φθάσουν στην Κωνσταντινούπολη αφού ο Ελληνικός στόλος κυριαρχούσε στο Αιγαίο πέλαγος. Εξάλλου και στις πηγές γίνεται αναφορά για τις επιχειρήσεις στην Θράκη [28], [29] και για το μέτωπο της Τσατάλτζας [27] όπου με αγωνία οι Τούρκοι στρατηγοί ανέμεναν τις ενισχύσεις τους. Συμπληρωματικά θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο Ελληνικός στόλος απαγόρευσε και την ελάχιστη μεταφορά Οθωμανικών ενισχύσεων σε Λέσβο και Χίο επιταχύνοντας και απλουστεύοντας έτσι την απελευθέρωση τους.

¹³ Παραδείγματος χάριν υπάρχει σήμα της 01/11/1912 που γνωρίζει στον Έλληνα στόλαρχο ότι κάποιος λαθρέμπορος με το όνομα Αντώνιος Αγγελινός δωροδοκήθηκε από τους Τούρκους προκειμένου να οδηγήσει ένα Τουρκικό τορπιλοβόλο στο Μούδρο για να βυθίσει τα πλοία του στόλου μας. Σε έτερο σήμα μεταδίδεται η πληροφορία ότι η «Το Αγγλικό πολεμικό "Τραϊαντ" του οποίου αποστέλλεται και φωτογραφία συνοδεύει καινούργιο Τουρκικό υποβρύχιο που αγοράσθηκε από τη Γερμανία και έχει πλήρωμα τυχοδιωκτών.....». Αμφότερες αποδείχτηκαν ανακριβείς πληροφορίες [32]

III. Συμπεράσματα –Επίλογος

A. Συμπεράσματα

Σε αυτή την εργασία παρουσιάσαμε την συμβολή και την σημασία του έργου του Ελληνικού πολεμικού ναυτικού στον Α Βαλκανικό πόλεμο. Το πόσο σημαντικό υπήρξε αυτό το έργο προκύπτει από τα αποτελέσματα τα οποία άλλαξαν για πάντα το χάρτη της Βαλκανικής. Ο Τούρκος Πλωτάρχης Χασάν-Σαμί Βέης σε άρθρο του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Ναυτική Επιθεώρηση το 1928 αναφέρει [31] «Άσχετα προς κάθε θεωρία η έκβαση του Βαλκανικού πολέμου εξαρτήθηκε κυριολεκτικά από την ανώτερη κατά θάλασσα δράση, την οποία μπόρεσε να αναπτύξει το καθένα από τα εμπόλεμα κράτη». Οι σκέψεις αυτές έρχονται σε πλήρη αρμονία με την ρήση του Θουκυδίδη «Μέγα το της Θαλάσσης κράτος». Επίσης, απόδειξη της επιρροής του ισχυρού Στόλου στον Έλληνα Πρωθυπουργό Ε. Βενιζέλο, προκειμένου ο τελευταίος να οδηγήσει την χώρα στους Βαλκανικούς πολέμους, είναι η ακόλουθη επιστολή που έστειλε το 1933 ο Ε. Βενιζέλος στον Π. Κουντουριώτη, Αρχηγό Στόλου κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, η οποία και παρατίθεται αυτούσια. [33] (Η υπογράμμιση έχει γίνει από τον γράφοντα).

3 Δεκεμβρίου 1933

Φίλτατε Ναύαρχε,

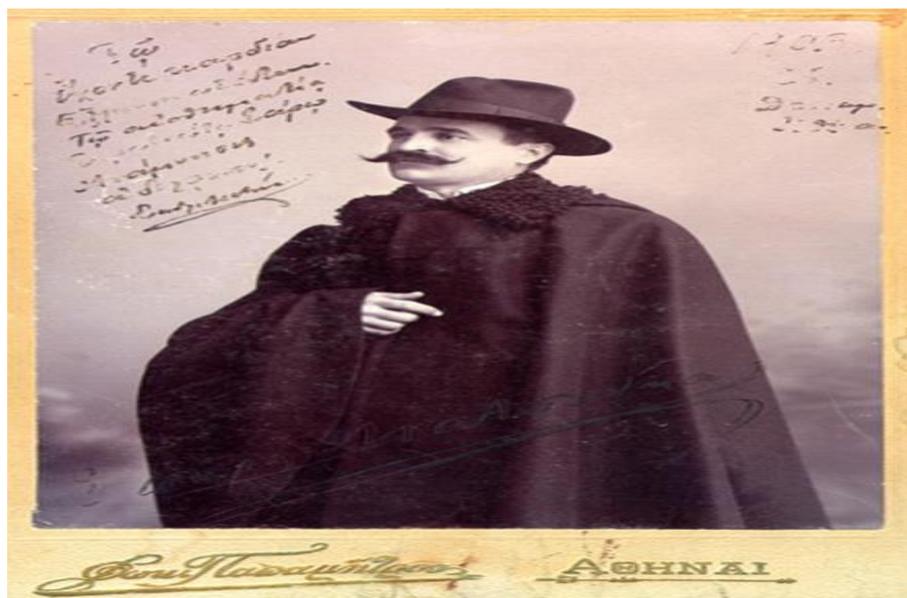
Είκοσι ένα χρόνια κλείουν σήμερα από την ημέρα που με την ναυμαχία της Έλλης εξησφάλισες την κατά θάλασσαν υπεροπλίαν της Ελλάδος και των συμμάχων της και έτσι εξησφάλισες την τελικήν νίκην των. Όλοι οι Έλληνες σου είμεθα ευγνώμονες δια την νίκη σου αυτήν. Περισσότερον από όλους εκείνος, που γνωρίζει ότι χωρίς την αδάμαστον αποφασιστικότητα Σου και την πίστιν Σου εις την κατά θάλασσαν νίκην μας δεν θ' αποφασίζαμεν να λάβωμεν μέρος εις τον πρώτον Βαλκανικόν πόλεμον, με αποτέλεσμα ότι, αν μεν ενικουσαν οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι, τα όρια μας θα έμεναν οριστικώς εις την Μελούνα, ή το πολύ θα έφθαναν στον Αλιάκμονα, αν δε ενικούσαν οι Τούρκοι, η ζωή των ομογενών της Αυτοκρατορίας θα απέβαινε ανυπόφορος.

B. Επίλογος

Συνοπτικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το μικρό Ελληνικό κράτος της εποχής εκείνης με τη καθοριστική συνδρομή των πλοίων του στόλου του πέτυχε να υλοποιήσει κατά ένα μέρος την «Μεγάλη Ιδέα» διπλασιάζοντας τα όρια του. Η Ελλάδα για πρώτη φορά ως κράτος στηρίχθηκε στις δικές της δυνάμεις και άσκησε ανεξάρτητη Εθνική πολιτική. Το αποτέλεσμα αυτό δεν ήταν τυχαίο αλλά προϊόν μακρόχρονης προετοιμασίας και οργάνωσης. Στην προετοιμασία αυτή συνεργάστηκαν με αगाστό τρόπο όλες οι κοινωνικές και πνευματικές δυνάμεις όχι μόνον εντός του κράτους αλλά στο σύνολο του Έθνους.

Όταν ο ποιητής του στόλου Σ. Ματσούκας έφτασε στην Αμερική για να κάνει έρανο υπέρ του Στόλου συγκίνησε με τα παρακάτω λόγια τους ομογενείς μας «Και τώρα τρέχω νύχτα μέρα με το σταυρό στα χέρια και τη σημαία και ζητώ να ιδώ τα αδέρφια μου αγαπημένα. Μαζί σας ονειρεύομαι την πατρίδα μου μεγάλη» [34]. Λόγια ενδεικτικά του παλμού της εποχής εκείνης. Πληροφοριακά αναφέρουμε ότι ο έρανος υπήρξε τόσο επιτυχής ώστε συγκεντρώθηκαν χρήματα για την αγορά ενός νέου Αντιτορπιλικού, της «Νέας Γενεάς».

Το έπος του Α Βαλκανικού πολέμου είναι αποτέλεσμα της συνύπαρξης των προαναφερθέντων παραγόντων. Οι κατά καιρούς ιστορικές συγκυρίες είναι δυνατόν να οδηγήσουν τα έθνη σε ευημερία ή στην καταστροφή, ανάλογα με την ετοιμότητα της εκάστοτε ηγεσίας να κάνει τις ορθές επιλογές και να εκμεταλλεύεται κατά τον καλύτερο τρόπο τις περιστάσεις και τα διατιθέμενα μέσα και προσωπικό που έχει στην κατοχή της.

Ο ποιητής του Στόλου Σ. Μασσούκας πηγή: Ε.Λ.Ι.Α(εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου)

ΛΙΣΤΑ ΠΑΡΑΠΟΜΠΩΝ

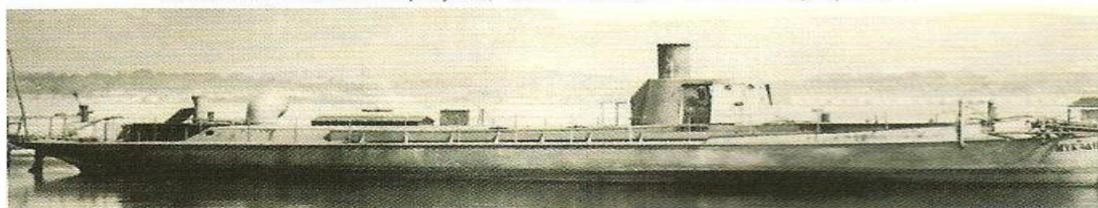
- [1] Σταθάκη Ν. Α., Θ/Κ “Γ.ΑΒΕΡΩΦ” Χρονικό του Θωρηκτού της νίκης, Αθήνα 1987,σσ.15,64.
- [2] Η επισκόπηση του διπλωματικού παρασκηνίου έχει στηριχθεί στα έργα, Σβολόπουλος. Κ, Κάραμποι Φ., Αποστολάτος Γ., κ.ά., Η Ελλάδα των βαλκανικών πολέμων 1910-1914,Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α, 1993. Βεντηρή Γ., Η Ελλάς του 1910-1920, Αθήνα,1931,τόμος πρώτος . Η Μεγάλη Αμερικανική Εγκυκλοπαίδεια, Αθήνα 1968,τόμος ΙΔ. Ρούσσου Γ., Νεότερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826-1974, Αθήναι 1976, τόμος πέμπτος.
- [3] Η επισκόπηση της στρατιωτικής δράσεως έχει στηριχθεί σε περιγραφές από τα έργα, Γενικόν Επιτελείον Στρατού, Ο ελληνικός στρατός κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους 1912-1913. Τόμοι Α'-Γ' και Έκθεσις της Πολεμικής Ιστορίας των Ελλήνων: Έκδοση 1970 ΓΕΣ.
- [4] Η περιγραφή της επισκόπησης της Ελληνικής ναυτικής δράσεως έχει στηριχθεί σε περιγραφές από τα έργα, Φωκάς Δ, Ο στόλος του Αιγαίου 1912-1913 Έργα και Ημέραι Αθήναι 1940 και Δούσμανη Σ.Ι, Το Ημερολόγιον του Κυβερνήτου του «Γ.ΑΒΕΡΩΦ» κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913 Αθήνα 1939.
- [5] Αργυρόπουλος Π. Ι., Αναμνήσεις, Αθήνα εκδόσεις Αρσενίδη,1996, σ.39.
- [6] Στρατηγού Ξ., Η Ελλάς εν Μικρά Ασία, Αθήναι,1925, σσ.8-9.
- [7] Στρατιωτική Σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας, άρθρο 2, 22 Σεπτεμβρίου 1912 (Παλαιό ημερολόγιο)
- [8] Δούσμανη Σ.Ι, Το Ημερολόγιον του Κυβερνήτου του «Γ.ΑΒΕΡΩΦ» κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913, Αθήνα 1939,σ.204.
- [9] βλέπε [8], σσ.153-155.
- [10] βλέπε [8],σσ.103-106.
- [11] βλέπε [8],σσ.234,236,253,254.
- [12] βλέπε [8],σσ.267-270.
- [13] βλέπε [8], σσ.285,287.
- [14] βλέπε [8], σ.263.
- [15] βλέπε [8], σ.99.
- [16] βλέπε [8], σσ.166-167.

- [17] Περιοδικό L'illustration, No 3643, 21 Δεκέμβριος 1912, σ.555.
- [18] Revue Maritime, Marines Etrangeres, Ιανουάριος 1913.
- [19] Sir Reg.Rankin, The Inner History of the Balkan War, London, 1930,σσ.419,423-424.
- [20] Φωκάς Δ.,Ο στόλος του Αιγαίου 1912-1913 Έργα και Ημέραι, Αθήναι 1940,σ.181.
- [21] βλέπε [8], σσ. 287,290,292.
- [22] βλέπε [8], σ.291.
- [23] βλέπε [8], σ.296.
- [24] Φωκάς Δ., Χρονικά του Ελληνικού Β.Ναυτικού 1833-1873, Αθήναι 1923,σσ.25-27.
- [25] βλέπε [24], σ.108.
- [26] Περιοδικό L'illustration, No 3696, 27 Δεκέμβριος 1913.
- [27] Jean Leune, Une Revanche, une Etape, Librairie Champplot,Παρίσι 1914, και περιοδικό L'illustration, No 3657, 29 Μαρτίου 1913, σ.278
- [28] Περιοδικό L'illustration, No 3652, 22 Φεβρουαρίου 1913, σ.162
- [29] R.Earl, Notes on the Balkan War,US Naval Institute Proceedings, 1913, τεύχος 145.
- [30] Cr. Price, Οι Βαλκανικοί Αγώνες, (Μετάφραση) εκδόσεις Π.Πετράκου, Αθήναι 1915, σ.60-64.
- [31] Πλωτάρχη Χασάν Σαμή βέη, Η Δράσις των Ναυτικών Δυνάμεων των Εμπολέμων κατά τον Βαλκανικόν πόλεμον και η Επίδρασις αυτής επί του Αποτελέσματος του Πολέμου, Ν. Επιθεώρηση, Αθήναι,1928, τεύχη 77 και 78.
- [32] βλέπε [8], σσ.83,204.
- [33] Φωκάς Δ.,Ο στόλος του Αιγαίου 1912-1913 Έργα και Ημέραι, Αθήναι 1940,σ.19.
- [34] Θεόκτιστος Λ., Σπ. Ματσούκας, ο ρουμελιώτης εθναπόστολος και ποιητής, Αθήνα, 1962.

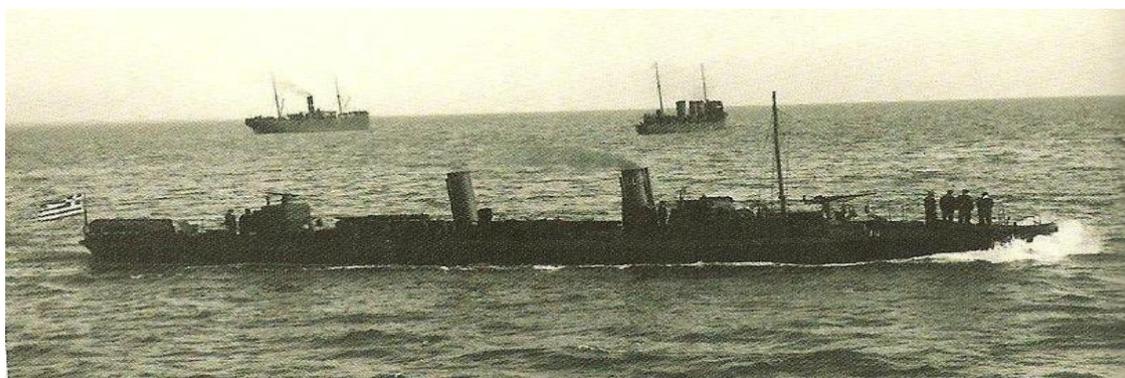
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ - ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Πάνω: Η κανονιοφόρος «Α». Κάτω: Η κανονιοφόρος «Β».

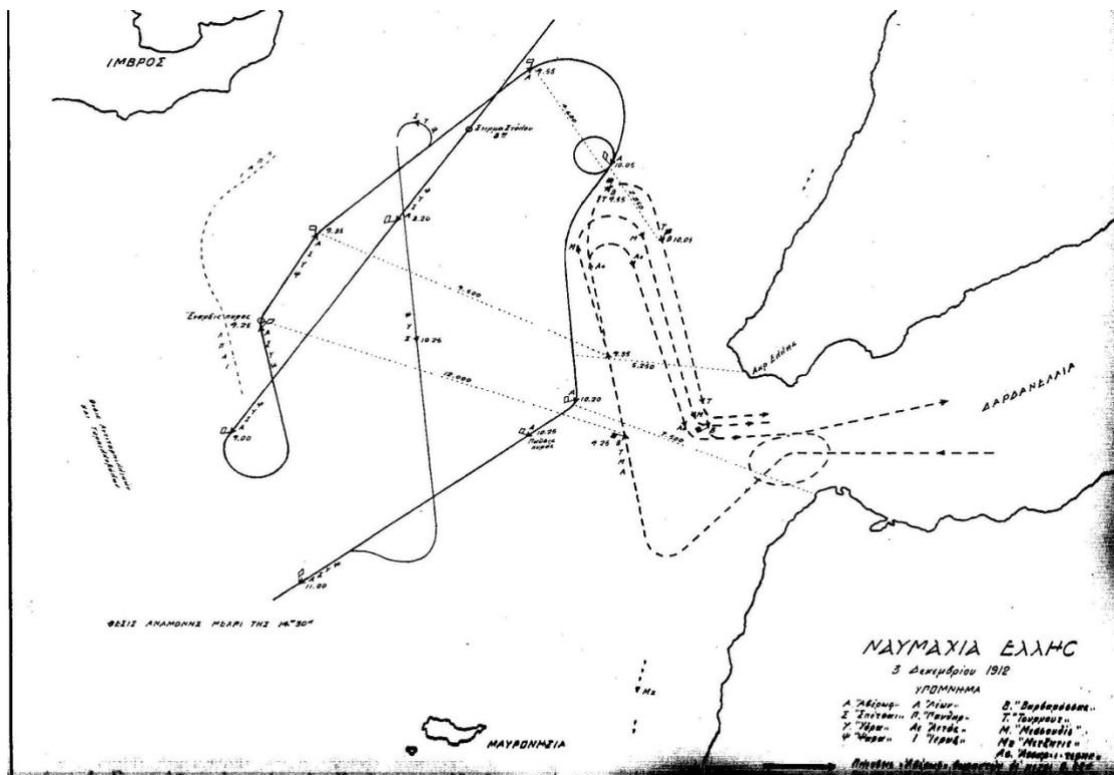
Φωτ. Ν° 1: Ναυπηγήθηκαν το 1880 στη Γαλλία. Εκτ. 52 τόν. Διαστ. 22/4,5/1,5 μέτρ. Οπλισμός, 1 πυρ των 12 εκ. και Τ/Λ, ταχ 40 κόμβοι. (από περιοδικό «ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ ναυτικής ιστορίας» τεύχος Οκτωβρίου-Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου)

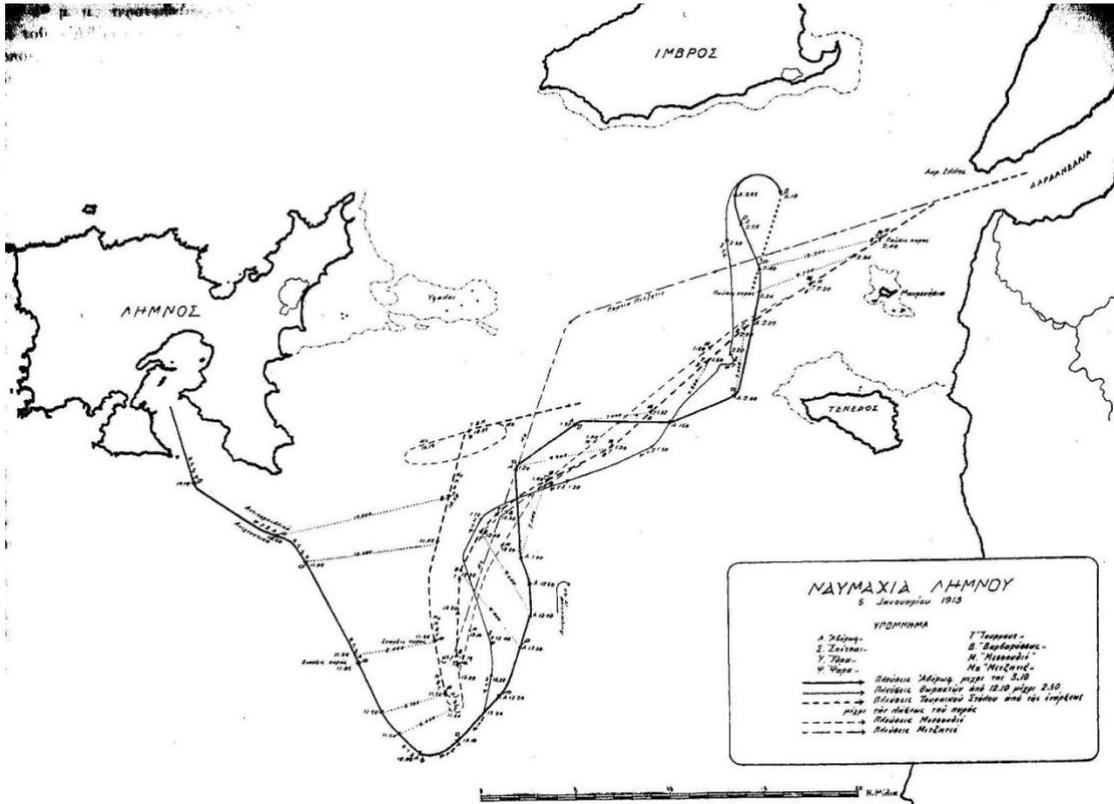
Φωτ. Ν° 2: Τορπιλοβόλο Νο 14. Εκτοπ. 85 τόν. Ίδιου τύπου με τα 12, 13 και 16. Ναυπηγήθηκαν το 1884-1885 στη Γερμανία. Διαστ. 37,5/4,6/2 μέτρα. Οπλισμός: 2 Τ/Σ σταθερούς και 1 Τ/Σ περιστρεφόμενο και 2 ΠΒ των 37 χιλ. (από περιοδικό «ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ ναυτικής ιστορίας» τεύχος Οκτωβρίου-Νοεμβρίου-Δεκεμβρίου)

Φωτ. Νο 3: Ο Αρχιμανδρίτης του στόλου κατά τους Βαλκανικούς πολέμους επί του «Γ. Αβέρωφ» και μετέπειτα Μητροπολίτης Σπάρτης Διονύσιος Δάφνος. (από το Ο Πολεμικός Ναυστάθμος Σαλαμίνας, Νικολάου Γ. Τσαπράζη, Αθήνα 1991).

Σχεδ. Νο 1: Σχεδιάγραμμα Ναυμαχίας Έλλης. (από Το Ημερολόγιον του Κυβερνήτου του «Γ.ΑΒΕΡΩΦ» κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913, Σ.Ι Δούση, 1939, Αθήναι)

Σχεδ. Νο 2: Σχεδιάγραμμα Ναυμαχίας Λήμνου. (από Το Ημερολόγιον του Κυβερνήτου του «Γ.ΑΒΕΡΩΦ» κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-1913, Σ.Ι Δούσμανη, 1939, Αθήναι)

Λαϊκή λιθογραφία εποχής απεικονίζουσα τον Ναύαρχο Κουντουριώτη να καταναυμαχεί τον Τουρκικό στόλο.

Φωτ. Ν° 4:Ο Ναύαρχος Α.Σακελλαρίου φέρων την Μεγάλη Στολή του.

(Σπάνια φωτογραφία από το περιοδικό “Ναυτική Επιθεώρηση” 1980, Αθήνα)